

Az ideiglenesség időszaka: Magyarország 1944–1945-ben

Huszonöt évvel ezelőtt írtam az *Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte és jogalkotása* című tanulmányomat, amelyet azzal a konklúzióval zártam, hogy az 1848-as és az 1918-as forradalmak után „soha Magyarország történelmében olyan gyorsan a magyar társadalom politikai rendszere nem haladt a parlamentarizmus irányába, mint a fasiszta álpárliamenti rendszertől az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokig tartó egy esztendő alatt. Az ennek legfontosabb államhatalmi és jogi garanciáit megteremtő Ideiglenes Nemzetgyűlés ezért foglal el kitüntetett helyet magyar parlamentek sorában.”¹

Ma, amikor az 1944–1948 közötti néhány évet, és ezen belül az Ideiglenes Nemzetgyűlés időszakát a kormányzati emlékezetpolitika intézményei, azok emberei, illetve a velük együttműködésben álló történészek, levéltárosok egy tekintélyes része, *szovjetizálás* címen, már-már fenntartás nélkül a Rákosi-korszakhoz sorolja,² felmerül a kérdés, hogy fenntartom-e ezt a mostanára szinte képtelennek tetsző állításomat, vagy pedig revízió alá veszem? Nos, újragondolva az akkor és azután írottakat,³ nemcsak fenntartom, de a demokratikus tendenciák jelentőségét még inkább hangsúlyozni kívánom.

A katasztrófa

1990-ben nem fordítottam elég figyelmet azokra a körülményekre, amelyek között az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejött. A történet messze nem a Faragho Gábor által vezetett delegáció Moszkvába érkezésére és tárgyalásaira, vagy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) novemberi szegedi zászlóbontására megy vissza, hanem a horthysta átállás kísérlet kudarcára. Nem tudom, felmértük és megértettük-e ennek a fordulatnak a teljes tragikumát mind politikai, mint társadalomtörténeti értelemben? Látjuk-e teljes mélységét a nyilas világ kibontakozásának, s annak, hogy a magyar területekre a különböző nemzetek hadseregei, különösen a Vörös Hadsereg ellenségeként tették be a lábukat. Látjuk-e azt, hogy ennek következtében a két megszállás között milyen óriási volt

a különbség? Annyi bizonyos, hogy az átállás kudarca döntő fordulat volt az ország helyzetében.

1944. október 15–16-át követően a közvélemény óriási része előtt *jogfolytonos* államhatalom rendelte alá mind katonai, mind anyagi, mind igazgatási és eszmei értelemben, és még ezen is túl Magyarország emberi és gazdasági erőforrásait a reménytelen hitlerista ellenállásnak. Manapság – jogosan – sokat írnak a szovjet hadsereg magyarországi bűneiről, a nőkkel szembeni erőszak tömegességéről, a fosztogatásokról, rekvirálásokról, önkényeskedésekről, a diktátumokról. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ha Horthy átállása sikeres lett volna, akkor a magyar nép szenvedései jelentősen megrövidülnek, és az ország pusztulása jórészt elkerülhető lett volna. Amíg a román és bolgár átállás sikere okán a front, a harcok ott hetekre redukálódtak, Magyarország trianoni területén 1944. szeptember 23-ától⁴ több mint fél esztendeig elhúzódott a mérhetetlen kínokat, szenvedést és károkat okozó öldöklés.⁵ Hitler 37 hadosztályt dobott át Magyarországra. Megtartására hallatlan erőket összpontosított, aminek következtében kegyetlen összecsapásokra került sor, többek között – még Horthyék alatt –, Debrecen környékén, majd ezt követően Budapest ostrománál, a Balaton térségében és Bécs előterében. A budapesti csata nemzetközi összehasonlításban is rettentő nagyságrendű volt.⁶ A front több helyen ide-oda mozgott, megállt, ami tovább nehezítette a lakosság helyzetét. Magyarország nem egyszerűen a második világháború végének egyik fő hadszíntere volt, hanem a keleti fronté, amelynek a nyugati fronttól való másságát, sokszoros borzalmát, kíméletlenségét csak most kezdjük részleteiben megérteni. Az itteni helyzetet leginkább a szovjetek németországi harcaihoz lehet hasonlítani, vagyis a lehető legrosszabb forgatókönyv megvalósulásához.⁷ A mindennapi élet katasztrófáiról meglehetősen hosszan lehetne idézni visszaemlékezésekből, naplókából, irodalmi alkotásokból. Elég Szép Ernőre, Darvas Józsefre, Fenyő Miksára, Polcz Alainere, Kassák Lajosra, Déry Tiborra, Márai Sándorra, Nagy Lajosra, Tersánszkyra utalni, vagy Szabó Dezső naplójának utolsó bejegyzéseire, Illyés Gyula nemrég megjelent naplórészletére hivatkozni, de említethetnék a politikusok visszaemlékezéseinek sorát a kommunizistáktól az emigrációba kényszerültekig.

A sikertelen átállás következtében ráadásul bekövetkezett az, amit Horthy minden eszközzel el akart kerülni, vagyis egy olyan magyar–román háborút, amelyben a románok a győztesek oldalán állnak. A románok két hadsereggel vettek részt a magyarországi hadműveletekben. Budapest ostromában is, amit a román sajtó 1919-re visszautalva ki is használt. Román adatok szerint, Magyarország területén 178 ezer román harcolt, ebből 42 ezer elesett.⁸ Mi több, a nemzet katasztrófáját jelentő hét hónap alatt nemcsak a szövetségesekkel vívott az ország háborút, de 1944. december 14-én Bulgária is hadat üzent Magyaror-

szágnak és részt vett a harcokban egy hadsereggel⁹, továbbá a déli határmenti területeken a hadműveletekbe még a jugoszláv partizán-hadsereg egységei is beszálltak, aminek súlyos következményeit ma már a közvélemény ismeri. Románia és Bulgária ugyan elveszítette a békét, de megnyerte a háborút. Épp Magyarországgal szemben.

Mindeközben a „nyilas Magyarország” totális háborút hirdetett a Szovjetunió ellen három, majd két hadsereggel. A novemberi nyilas–náci megállapodás ennek jegyében további négy új hungarista és négy új magyar SS-hadosztály felállításáról szólt, aminek a felét teljesíteni is tudták Szálasiék. A Balaton környéki német offenzívában egy megerősített magyar hadosztály részt is vett. Nem is szólva a hungarista állam egyéb aktivitásáról.¹⁰ A Nyilas-Magyarország az ország határain túl is folytatta a szovjetek elleni háborút. Németek által birtokolt cseh-szlovák, osztrák, német, dán területeken 517 településen tartózkodott – 300 ezret meghaladó létszámmal – magyar alakulat. Beregfy Károly utolsó hadparancsát 1945. április 26-án adta ki, amelyben a végsőként való kitartásra utasította a magyar katonákat, ugyanakkor kapcsolatfelvételre a nyugatiakkal a kapituláció érdekében.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az „utolsó csatlós” megszégyenítő jelzője nem igaz, hiszen a Független Horvát Állam csapatai csak 1945. május 15-én tették le a fegyvert. Ők is a nyugati seregek előtti kapituláció reményében tartottak ki addig. Miután az Ideiglenes Nemzetgyűlést és kormányát a szövetségesek elismerték, a fegyverszünet aláírásra került, és a virtuális átállás megtörtént, a magyar szuverenitást birtokló hatalom már 1945. januártól a szövetségesek oldalán állt. Viszont magyar haderő és igazgatás Hitlerék mellett szervezte az ellenállást a másik országrészben, sőt még határainkon túl is. Egyszerre volt Magyarország csatlós és szövetséges. Egyszerre állt mindkét oldalon.

Mindezekért elsősorban a szovjet hadseregnek és szövetségeseinek rendkívül komoly árat kellett fizetnie anyagiakban, emberéletben. Magyarország hadtörténetének 2. kötete több mint 140 ezres embervesztéset regisztrált szovjet oldalon.¹¹ Ezt páratlan brutalitással fizettette vissza elsősorban az itt élő német nemzetiséggel, de a magyar hadifoglyokkal és a lakossággal is. Nem fejezheti ki szemléletesebben Magyarország helyzetét más, mint Kovács Imre szavai. Ezt vetette papírra harmincegy év távlatából:

A második világháború legdrámaibb mozzanata (számunkra) az ezeréves magyar állam összeomlása volt. Kísérteties félévet élt át az ország 1944 őszétől 1945 tavaszáig; ahogy az arcvonal átgördült, mint egy lassított felvétel, úgy zúzta szét intézményeit, közigazgatását, hivatalait, laktanyáit, gazdasági szerkezetét, a társadalmat és illúzióit.¹²

1944. október 15-ét ilyen értelemben a magyar nemzet egyik őskatasztrófájának kell tekintenünk, amiben a *horthysta országvezetés felelőssége rendkívül súlyos*, de azért tegyük hozzá, hogy nem kizárólagos.

Mindennek ódiomát az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak viselnie kellett. Amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózatában 1944. december 21-én a szuverenitás kizárólagos birtokosának nyilvánította magát, a magyar állam szervei a nyilas hatalom szolgálatában tevékenykedtek. Midőn január 20-án Gyöngyösi János külügyminiszter aláírta a fegyverszüneti egyezményt, 15 magyar hadosztály és egy dandár állt szemben a szovjetekkel és szövetségeseikkel, míg a másik oldalon lényegében nem volt magyar fegyveres erő. Az ideiglenes hatalomnak nulláról kellett indulnia, szemben az 1944. március 19-i megszállással, amely lényegében meghagyta korábbi keretei között a magyar államot, hivatalnoki karával, intézményeivel, kormányzójával. Horthy és társai saját bázisról indíthatták a belső önrendelkezés visszaszerzését, ami 1944. augusztus végén egy potens kormány megteremtéséig, az illegálitásba kényszerített ellenzékkel való akciószövetség körvonalazásáig, az átállás előkészítéséig juthatott. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány erre azonban legfeljebb emlékeztethette Moszkvát, de felmutatni alig tudott valamit. Olyannyira, hogy a Budapesten kibontakozó és komolyabbnak ígérkező ellenállás sem ért el eredményt, miután a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának vezetőt november 22-én letartóztatták. Nem robbanhatott ki a fővárosban olyan fegyveres ellenállás, amely megmenthette volna Budapest lakóit a pusztító ostromtól, ellentétben több európai fővárostól.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés és kormánya milyen mélységes mélyről indult. 1919 után megközelítően sem volt ilyen rossz a helyzet, hiszen a háború nem szántott végig az országon, a megszállás nem volt teljes, a közigazgatás, a politikai szervezetek, sőt a kormányzat egy pillanatra sem tűnt el. Reményt az adhatott, hogy a Vörös Hadsereg a magyar közigazgatás visszaállítása, a függetlenség megteremtése, a felszabadítás jelszavaival érkezett ide, s hogy a szovjetek megátalkodott és végletes németgyűlölete némi kíméletet ígért a keleti seregek magatartásában.

Nemzetmentés

Ebben a helyzetben az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózata és a kormányprogram nemzeti és demokratikus feladatokat ugyan egyszerre fogalmazott meg, de a nemzeti feladatok minden szempontból felülírták a demokratikus feladatokat. Ezeknek a feladatoknak a számbavétele, súlyuk értékelése nélkül, valamiféle „demokráciaideál” számon kísérelésével képtelenség az ideiglenesség időszakának józan történelmi értékelését elvégezni.

Nemzeti feladaton a kormány az átállást, a szuverenitás fokozatos visszaszerzését, az ország újjáépítésének megkezdését értette. A valóság azonban ennél sokkal súlyosabb és számosabb teendőt kényszerített a kiépülő hatalomra.

Gazdaság

A háborús pusztítás adatait minden kézikönyv és egyetemi tankönyv tartalmazza. A kétféle kirabolt ország visszafizethetetlen adóssághalmánya és fokozódó eladósodása nem is a legrosszabb fejleménye volt a korábbi és a háborús éveknek. Nemcsak a pénzügyi eszközök, de a termelés elindításához nélkülözhetetlen termelő eszközök és humán a tőke is csak erősen korlátozottan állt rendelkezésére. Az ország a történelemben egyedülálló mértékben veszítette el gazdasági szuverenitását a pénzügyek és az ipar szovjet kézbe kerülésével, egyben a hadsereg- és a SZEB-ellátási kötelezettség kényszerű vállalásával. S itt következnek 1945 első felének kínlódásai, illetve a jóvátételi szerződéssel kapcsolatos tárgyalások és megállapodás. A nemzeti érdek azt diktálta, hogy a kormány szerezzék vissza az ipari termelés, a logisztika, a közlekedés, a kereskedelem és a pénzügyek feletti szuverenitás legalább egy részét az állam és a hazai vállalkozások számára. A jóvátételi szerződés aláírása pontosan ezt a célt szolgálta, még annak tudatában is, hogy mindenki látta: a vállalatok teljesíthetetlenek. Különösen amiatt, hogy a szovjetek a Magyarország számára rendkívül hátrányos 1938-as világgiazi árakon akartak megegyezni. A magyar delegáció mindaddig ellenállt ennek, amíg a szovjetek nem álltak elő ultimátummal és fenyegetésekkel. Ezt követően született meg az a június 20-i kemény kormányjegyzék, amelyben a magyar fél az aláírás fejében az említett szuverenitás visszaállításának követeléseit fogalmazta meg.¹³ Az önállóság ára az volt, hogy a nemzetgazdaság megmaradt belső forrásainak mozgósítására építő gazdaság- és pénzügypolitika megvalósíthatatlannak bizonyult, s a talpra állás megkezdéséhez a gazdaságilag szinte teljesen elszigetelt ország külső forrásokat volt kénytelen igénybe venni. A magyar külügyminiszter és a SZEB vezetője között június elején került szóba a környező országokkal való kereskedelmi kapcsolat felvétele érdekében történő kiutazások engedélyezése. Jellemző, hogy a bolgár kapcsolatfelvételi kérelem 1945. augusztus 9-én datálódott.¹⁴ De még jellemzőbb Gerő Ernő miniszter K. Vorosilovhoz intézett 1945. szeptember 6-i keltezésű levele, amelyben az újjáépítésre és a kártérítésre hivatkozva kérte a kereskedelmi lehetőségek megadását Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország és Ausztria felé. A szovjet források nagyarányú igénybevétele 1945 nyarán elkerülhetetlené vált.

Kényszerhelyzet vezetett a Gerő Ernő és Bán Antal által megkötött szovjet–magyar gazdasági egyezményhez, amelynek kereskedelmi része az ipar működéséhez nélkülözhetetlen nyersanyagokat biztosította az ország számára,¹⁵ de ennek fejében Gerő magyar-szovjet közös vállalatok létrehozására is kötelezettséget vállalt. A megállapodással kapcsolatos belső és nemzetközi viták következtében a kormány a ratifikálást ugyan halasztgatta, de októberre a magyar gazdaság minden addiginál súlyosabb kilátások elé nézett. A kényszerhelyzetet azonban, álláspontom szerint, betetőzte, hogy a potsdami határozat szerint a szovjetek megszerezték a magyarországi német tulajdont.¹⁶

A termelési infrastruktúra rendbe hozása szempontjából is nélkülözhetetlen volt a közlekedés normalizálása, ezért ennek prioritássá emelése az INK helyes lépése volt. 1945 nyarán két gazdaságpolitikai erőközpont alakult ki, az egyik az említett közlekedési, a másik az újjáépítési tárca volt, az utóbbit Nagy Ferenc, a kisgazdák erős embere vette kézbe. A gazdaságpolitika szférájában a kormányban Gerő miniszterré való kinevezésével nem történt arányeltolódás. Fontosabb volt a július 21-i személycsere, vagyis Vásáry István pénzügyminiszter lecserélése Oltványi Imrére, de még így is megmaradhatott az újjáépítési-pénzügyi együttműködésen alapuló kísérlet egy kisgazda vezetés alatt álló kormányzati gazdasági erőközpont létrehozására. Ezt azonban a kommunista-szociáldemokrata kapcsolat megakadályozta. Az ideiglenesség időszakára tehát nem mondhatjuk, hogy a kormányzatban létrejöhett volna egy olyan helyzet, mint ami később a Gazdasági Főtanács működését, a kommunista befolyás eluralkodását jellemezte.

Népvédelem, életvédelem

A kormánynak a gazdasági problémákhoz hasonló súlyú élet- és népvédelmi alapproblémákkal kellett szembenéznie, úgy, hogy egyfelől fenntartja baráti arculatát a szovjetek és a Vörös Hadsereg felé, másfelől – szinte eszköztelenül – fellép a szovjet hadsereg atrocitásaival szemben. Ezt személyesen és jegyzékekben folyamatosan megtette, ám ennek pontos dokumentációja még nem készült el. Különösen a SZEB válaszjegyzékeinek feltárása és elemzése hiányzik, ami magyar levéltári munkával el sem végezhető. Annyi máris látszik, hogy a fegyverszüneti szerződés megkötése előtt, majd februártól az Ideiglenes Nemzeti Kormány sorozatosan küldte jegyzékeit a szovjet hadsereg emberfogásai ellen. Kétségtelen, hogy ez erőteljesen nemzetiségi alapon történt, nem a német, hanem csak a magyar nemzetiségük elhurcolásával szembeni fellépést jelentett. A helyi szervek és a kormány tudomásul vették a németek munkára szállítását, de igyekeztek tenni a német nevű magyarok érdekében. Olyan jegyzék is szerkesztődött, amely a politikai nyomtaték kedvéért arra hivatkozott, hogy a MNFF

pártjai felkeresték a miniszterelnököt, és kérték, tegye szavá, hogy a Budapest utcáin, óvóhelyein összeszedett emberek közül legalább az ellenállási mozgalomban résztvetteket, a Soporonkőhidáról hazatérteket bocsássák szabadon, illetve ismételten interveniáljon a gyűjtőtáborok embertelen körülményeinek enyhítéséért. A kormány, látva lépései kudarcát, arra összpontosított, hogy az elhurcoltakról legalább információja legyen. Így a helyi kezdeményezésekre alapozva nyomtatványt készített erre a célra, amely lehetőséget teremtett legalább arra, hogy ha valaki nem német nemzetiségű, akkor elindulhasson a visszatérésével kapcsolatos eljárás. Ilyen szabadonbocsátási diplomáciai jegyzékeket szépszámmal ismerünk.

A háború befejezése előtt, de főként azt követően újabb összetett és hatalmas feladat tornyosult a kormány előtt: a menekültek, a hadifoglyok és a koncentrációs táborokba hurcolt többszáz ezer ember hazatérésének segítése.¹⁷ Ebbe beletartoztak a területgyarapodás után Magyarországhoz került országrészekről menekültek visszatérése és a környező országokból meginduló elűzetésekkel kapcsolatos fellépés, illetve a hontalanok ellátása, befogadása, olykor letelepítése is. Ez Csehszlovákiában magyarokat, Kárpátalján, Romániában és Jugoszláviában magyarokat és németeket érintett. De még az itt maradt lengyelek sorsáról is gondoskodni kellett.¹⁸ Ezekben az esetekben a magyar kormány kezét megkötötte, helyenként megbénította a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megkerülhetetlensége, a nemzetközi elszigeteltség és szuverenitáshiány. Kormányjegyzékek garmadával lehet itt is találkozni, amelyek mind a menekültek, települők sorsának enyhítését, megoldását kívánták segíteni.

Még a nemzetközi postai, vasúti forgalom helyreállítására is nyárig kellett várni. Jellemző példa a Külügyminisztérium 50.374/1945 sz. szóbeli jegyzéke a SZEB-hez 1945. szeptember 10-éről, amelyben egyszerre kérték a postaforgalom Bulgária felé és a vasúti forgalom Ausztria felé való helyreállítását.¹⁹

Nemzetvédelem

A magyar kormány 1945 tavaszi csapdahelyzetére Balogh Sándor egy 1990-ben megjelent tanulmányában világított rá legjobban. Eszerint a csángókat, a bukovinai székeleyeket és a szomszéd államokból menekült más magyarokat is a Dunántúlon kellett, illetve lehetett csak elhelyezni, és ez elkerülhetetlenül felvetette a Volksbund-tagok lakóhelyükről való elmozdításának problémáját.²⁰ A csehszlovákiai magyar kisebbség egyre erősödő kiszolgáltatottságáról már 1945 tavaszán érkeztek hírek a kormányhoz. Az állás- és vagyonvesztés, az internálástól való félelem egyre tömegesebb menekülést eredményezett a felvidékről. Balogh Sándor nyomán Tóth Ágnes kutatásai is

megerősítik azt, hogy az INK 1945 első felében 27 jegyzéket intézett a SZEB-hez ebben az ügyben, eredménytelenül.²¹ Ez a folyamat nem állt meg,²² ezért a kormánynak és a politikai pártoknak szembe kellett nézni azzal, hogy a menekültek letelepítése hogyan történjen, és részben ezzel összefüggésben mi legyen a hazai németiséggel, közelebbről annak a náci Németországot kiszolgáló részével. Mielőtt tovább mennénk, itt is vissza kell nyúlnunk a háború előtti és alatti évekhez, amit a mai szakirodalom figyelmen kívül hagy a német kitelepítés tárgyalása során.²³

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy Lengyelország és Csehszlovákia német nemzetiséggel szembeni intoleranciájának gyökere a hitleri Németország agresszív-háborús politikájának arra a vonatkozására megy vissza, amely a nagyszámú kelet-európai német diaszpóra védelmére és a birodalomhoz csatolására hivatkozva lépett fel a két országgal szemben.²⁴ Ehhez hozzá lehet tenni a német nemzetiség birodalomhú magatartását is.

Nálunk ennek a magatartásnak a Volksbund és csatolt szervezetei voltak a megtestesítői. A trianoni Magyarország területén az 1941-es népszámlálás adatai szerint 477 ezer német anyanyelvű és 303 ezer nemzetiségű, a területében gyarapodott Magyarországon 720 ezer anyanyelvű és 533 ezer nemzetiségű német élt. Ezzel szemben a Volksbund 1944 augusztusában már több mint 1 millió 310 ezer németről beszélt. 1941 tavaszán a Volksbund taglétszáma megközelítette a 100 ezer főt, a helyi csoportok száma pedig elérte a 410-et.

A szervezet egyszerre volt náci, használt horogkeresztes zászlókat, ünnepelte Hitler születésnapját és terjesztette eszméit (nemzetiszocialista nevelőintézet-hálózatot működtetett), egyszerre volt antiszemita és magyarelles, már amennyiben a disszimiláció lelkes szorgalmazója és számos magyarelles akció szervezője volt, miközben parlamenti képviselői a kormánypárt padsorait erősítették. Nem kevésszer a német diplomáciának kellett lojalításra és visszafogott magatartásra intenie magyar szövetségesével szemben a Volksbund agresszív politikai vezetőit. A Volksbund és csatlós szervezeteinek befolyását illetően 1943. február 15-én, vagyis Voronyezs után kelt jelentés szerint, az általuk valamilyen módon szervezettek száma elérte az 500 ezer főt. Tilkovszky Lóránt megállapította, hogy annak ellenére, hogy a német vereségek előtti helyzethez képest majdnem 7%-os volt a csökkenés ez „nem változtatott azon az alapvető tényen, hogy a Volksbund a legfontosabb német településeken befolyása alatt tartotta azokat, akik magukat németeknek vallották.” Ezen belül magának a Volksbundnak a taglétszáma 1942 őszén elérte a 300 ezer főt.²⁵

A Volksbund-tagok és a Volksbund által megszervezettek együttesen mintegy 70 százalékát teheték ki az akkor Magyarország hivatalos statisztika szerint német népességnek. A Volksbundtól

magukat távol tartó németek 28 százalékos aránya mégsem fejezi ki híven a valóságot, hiszen politikailag egyre inkább passzívak lettek azok is, akik – főleg a népi-német gazdasági munkaszolgálat keretében – a Volksbund irányítása alatt álltak. A németeknek mindössze 2 százalékuk fordult szembe aktívan a Volksbunddal, a Hűségmozgalomhoz történt csatlakozással.²⁶

A szociáldemokrata nemzetiségi szervezetek megerősítését pedig a horthysta hatalom akadályozta. Ez a szervezet tehát Magyarország állampolgárainak egy részét disszimilálódnó nácibarát közösségeként kívánta megszervezni, lényegében a hitlerista birodalom egy zárványát akarta létrehozni Magyarországon. Az önkéntes katonai toborzások kezdetben azzal jártak, hogy a belépők el is veszítették a magyar, és megkapták a német állampolgárságot. (A Sztójay-kormánytól kezdve az SS-be beszervezettek megtarthatták a magyart.) Ma is érvényesnek tekinti a szakirodalom az SS-alakulatokba bevonult magyarországi németek 120 ezres létszámát. Ez egy kisebb hadseregnek felelt meg.²⁷

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy a földreformrendelet nemcsak a nyilas és fasiszta vezetők, a háborús és népellenes bűnököt elkövetők, de a Volksbund-tagok földjeit is elkobzásra ítélte. A német nemzetiségi területeken az ott lakók, valamint a nyugati hadifogságból visszatértek természetesen igyekeztek elkerülni a föld- és vagyonvesztést, egyes helyeken, ahol a lakosok nagy többsége német nemzetiségű volt, földosztás során még földhöz is jutottak. Az 1945. május 14-i pártközi értekezleten a négy koalíciós párt és a PDP a csehszlovákiai helyzet ismeretében megállapodott abban, hogy nemcsak a földkobzást hajtják végre, hanem előkészítik a volksbundisták kitelepítését is, a többi német nemzetiségi lakost pedig széttelepítik. A menekült magyarokat igyekeznek visszajuttatni eredeti lakóhelyükre, de ha ez nem megy, akkor a megüresedett sváb birtokokon találnak nekik helyet.²⁸

A helyzet azonban ezek után csak rosszabbodott. A volksbundisták különböző ellenállási kísérletei kismizmizésük ellen folytatódott, helyenként csángó–német konfliktussá fajult.²⁹ Ide tartozott, hogy június második felében a Hűségmozgalom memorandumban kérte a belügyminiszter tagjai kedvező elbírálásban részesítésére. 1945. július 4-én a pártközi értekezlet a bukovinai székelyek letelepítése mellett döntött, amit már tágabban a német nemzetiség rovására, politikai jogai átmeneti felfüggesztése mellett kívántak végrehajtani.³⁰ Júliusban, augusztusban és szeptemberben razziák, letartóztatások, internálások kísérték a földigénylésekkel, telepítésekkel kapcsolatos nemzetiségi konfliktusokat. A Pest környéki sváb településeket a politikai rendőrség szisztematikusan átfésülte, és 1200 személyt állított elő, akik közül 742 főt utalt népbíróság elé.³¹ Potsdam után ilyen belpolitikai körülmények között került sor az 1945. augusztus 13-i rendkívüli miniszter-

tanácsi ülésre, ahol a magyar kormány a szövetséges nagyhatalmak döntésére hivatkozva, most már nemcsak a náci, hanem a német nemzetiségűek kitelepítéséről döntött.³² A körülmények pontos ismeretéhez még figyelembe kell venni azt, hogy ha nem is nyilvánosan, de folytak az egyezkedések a SZEB-bel, személy szerint Vorosilovval a magyar hadifoglyok hazaengedéséről, amit nem sokkal ezt követően a marsall nyilvánosan megígért, s ez többszázezer magyar hazatérését vetítette előre. Az új belügyi államtitkár, Farkas Mihály, nyugati útja után 300–400 ezer hazatérésre váró magyarról beszélt, akik gyorsuló hazaküldéséről már július közepén hírek érkeztek. Ennek ismeretében egyfajta új földosztás lehetősége is kiszivárgott a lapokban, a kérdés csak az volt, vajon ez kinek a rovására valósulhat meg? E mellett ismét utalni kell a csehszlovákiai magyarok helyzetére is.

Gyöngyösi János külügyminiszter már 1945. július 1-i békéscsabai nagygyűlési beszédében erélyes hangot ütött meg E. Benes május 9-i pozsonyi beszéde és az ezt követő atrocitások miatt. A külügyminiszter kitért a magyarokat sújtó korábbi intézkedésekre,³³ majd az internálás embertelen módozatát ismertette, végül az INK válaszlépését tárta a nyilvánosság elé. Eszerint a kormány nem ért egyet a kitelepítéssel, a kényszerű lakosságcserével, illetve idehaza mindent megtesz a magyarországi nemzetiségek, így a szlovákok önrendelkezése, anyanyelvi iskoláztatása érdekében. A nyilvánosság azonban semmit sem számított.³⁴

A magyar kormány erélyes jegyzéket küldött a SZEB-nek a potsdami értekezletet követően, 1945. augusztus 25-én is azzal a hivatkozással, hogy a nagyhatalmak csak a németek kitelepítéséről döntöttek Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország területéről, a csehszlovákiai magyarok kérdésében nem foglalt állást. Ennek sem volt foganatja, a csehszlovákok magyarokkal szembeni intoleranciája csak fokozódott.

Az ország kiszolgáltatottságát mi sem jelezte jobban, mint az Ukrán Nemzeti Tanács területfoglaló akciója. 1945. augusztus 20. előtt ukrán csapatok szállták meg a Tisza vonaláig Magyarország észak-keleti területét. A határvédelmet, a rendőrséget, a közigazgatást felszólították az ukrán állampolgárság felvételére, s aki ezt nem vállalta, elzavarták. Szavazócédulákat osztottak ki a lakosság között a csatlakozás kimondásának előkészítésére. A SZEB intézkedése nyomán, 1945. augusztus 28-án az esti órákban azonban az ukránok visszavonultak a trianoni határok mögé. A vásárosnaményi szovjet parancsnok elrendelte a károk felmérését és a közös szovjet-magyar határjárőrözést néhány napig, amíg a határ őrizetét az ukránoktól a szovjetek át nem vették.

Hasonló akciókra a déli határ mentén is sor került. A magyar kormány szóbeli jegyzékében már március 15-én jelezte a jugoszláv területen elkövetett tömeggyilkosságokat. Májusban Mohács környékén került sor jugoszláv atrocitásokra, Szegeden partizánparancsnokság székelt, Baranyában az elszakadás mellett agítottak, és arról is érkeztek

hírek, hogy a megye és Baja környékének megszállására készültek. A szeptember 19-én kelt 32499. számú, a SZEB jugoszláv missziójának küldött kormányjegyzék szerint, partizánok átjártak Magyarországra, erőszakoskodtak, agítottak. Pl. Felsőszölnökön gyűléseket hívtak össze, és itt a járás, sőt Körmen és Szombathely elcsatolását hirdették. Volt, hogy a rendőrséget lefegyverezték, és partizán közigazgatást akartak bevezetni, amit az orosz járási katonai parancsnokság hiúsított meg. Végiglátogatták a község volksbundista tagjait, velük átcsatolási kérelmet írtak alá, azzal hitegetve őket, hogy elkerülhetik a kitelepítést.

Holokauszt, középosztály, reakció

Nem egyszerűen arról a nem jelentéktelen feladatról volt szó, hogy ki kellett építeni egy működőképes központi hivatali rendszert, meg kellett teremteni a helyi közigazgatást, hanem arról, hogy ez az állam, ez az ellenkormány nem vehette át az ország másik felében ellene és szövetségesei ellen tevékenykedő hatalmi apparátust, hanem valahonnan újat kellett kiépítenie. A kérdés az volt, hogy kikből jöjjön létre ez az apparátus? Azokból, akik így vagy úgy kiszolgálták az ellenséges adminisztrációt? Vajon készen állt-e egy másik elit, amely egyszerűen a korábbi helyére áll? Nemigen volt ilyen. A feladat történelmi léptékkel mérve is rendkívüli volt, amit az ideiglenes hatalom a régi apparátus felülvizsgálat közbeiktatásával való visszavételével kísérelt megoldani. Ugyanakkor a fegyverszüneti szerződés 15. pontja nem egyszerűen antifasiszta lépéseket várt a magyar kormánytól, hanem fellépést minden olyan szervezettel szemben, amely az Egyesült Nemzetekkel, vagyis az antifasiszta koalícióval ellenséges magatartást tanúsított. Ez mindenekelőtt a szovjetellenességet, vagyis az antibolsevizmust emelte be az üldözendő nézetek és cselekedetek közé. Mind az antiszemitizmus, mind az antikommunizmus alappillére volt a Horthy-rendszernek. Hogy ez milyen feszültséghez vezetett, azt a történelmi szakirodalom eddig is jelezte.³⁵

A magyar közvélemény a háború befejezését követően kezdett szembesülni azzal, amiről korábban keveset tudott. Haláltáborok rémtettei tárultak fel, kihantolták a tömegsírokat, bemutatták a munkaszolgálatosok halálmeneteit,³⁶ beszámolók jelentek meg a német–nyilas rablások méreteiről. Hazatértek az üldözöttek első csoportjai, köztük az 1944. március 19-e után elhurcoltak, s a beszámolók megrendítő híradásokkal szembesítették az újságolvasókat és 1945 májusát követően a rádióhallgatókat is. (Egyik ilyen drámai „tudósítás” Parragi György cikke volt a mauthauseni koncentrációs táborban megéltekről.³⁷) Az indulatokat fokozták a városokban alig múltó közellátási nehézségek, a közbiztonság katasztrofális helyzete, miközben a főbűnösök még szökésben voltak. Ősszel aztán megkezdődtek a hazahozott nyilas vezérek és politikai

exponensek elleni perek. A közvélemény ezekben a hónapokban folyamatosan és egyre sokkal több módon szembesült a háború szörnyeteivel, egyre követelődőbb volt jelen nemcsak a felelősök megbüntetésének, de a felelősség tágabb meghatározásának a szándékai is. A sokféle szorongás, félelem sem igen enyhült: ellátási, számonkérési gondok mellett ott volt a többszáz ezer hadifogoly sorsát való aggodalom. A bűnök mélységes mély szakadéka tárul fel, amely büntetésért, igazságtételért, bosszúért kiáltott, s az okok keresésénél nem lehetett megállni a német megszállásnál, a nyilas rémuralomnál, hanem viszább kellett menni a háborús részvételig, és a sovíniszta, rasszista nézetek geneziséig, az antiszemita és szovjetellenes uszításig. Egyre nehezebbé vált a kollektív felelősségi körök megállapításának elkerülése, legyenek azok szervezetek, nemzetiségek, társadalmi csoportok.

A középosztály jövőjének kérdése már az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén felvetődött, majd folyamatosan napirenden volt a háború alatt indult vita a középosztály jövőjéről, megújításáról, lecseréléséről. 1944 végén még jelen volt a faji, nemzeti újjászervezés gondolata is, ami egyet jelentett a politikai életben és a koalícióban való németellenes, állagőrző, mérsékelt demokratizáló szándékkal. A társadalmi átépítés mellett állást foglalók dzsentrillenességükben voltak egysegűek. A PDP a polgári középrétegek helyének megőrzését szabta feltételnek. A Kisgazdapárt centruma Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943-ra kikristályosuló koncepciójának megfelelően, a népi rétegek uralmi helyzetének bővítését tűzte zászlajára. A baloldallal ebben, vagyis az értelmiség munkás-paraszti rétegekből való átépítésében szövetségre lehetett lépni egészen 1945 nyaráig. Mi történt ekkor?

1945 derekán az igazoltatási eljárásokon tapasztaltak, a felelősökre vonás enyhése és kijátszása, a főbűnösök kiadatásának elhúzódása, a Volksbunddal, a németességgel kapcsolatos említett helyi konfliktusok egyre élesebben vetették fel ismét a kérdést, vajon a középosztály nagy tömegei beilleszkednek-e az új rendszerbe, vagy annak opponensei maradnak? A reakció tömegbázisa szűkül, avagy szélesedik? A hatalomra került pártok vezetői és gondolkodói, a középosztály önkritikára hajlamos képviselői egyre inkább úgy látták, hogy a középosztálynak a korábbi hatalomhoz közelebb álló – tehát nem a magánalkalmazotti része – képtelen az őszinte önkritikára, fenyegetettsége okán nem vállalja a lelkiismeretvizsgálatot, nem érez szégyent, hallgatásba burkolódik vagy morgolódik, passzivitásba vonul, ellendrukkerként a partvonalról szemléli a pályán történeteket, potenciális ellenzékké válik. Számára az a jövőkép, amit az új rendszer nyújtani tud, és amelynek elején szenvedés és áldozatvállalás áll, üres, múltjától nem tud szabadulni, öngazolást keres. Valójában ez nem volt magyar jelenség, a vesztes társadalmi csoportoknál mindenütt megmutatkozik a morális és kognitív értékvesztés időszakában a hátrítás, és a trauma elől menekülve az emlékezet szelektívív válásnak

tünetegyüttese. Németországban a hallgatást egy következő generáció, a 68-as nemzedék fellépése és a nyíltan megfogalmazott kérdései által generált társadalmi kibeszélés oldotta meg. 1945-ben a kereszténynemzeti jobboldali középosztály erre nálunk is képtelennek bizonyult, és a későbbiekben saját gyermekei sem kényszeríthették rá. Tisztelet a kivételnek, azoknak, akik ezt a szembenézést elvégezték, és várták társaiktól is. Idézzük Márai Sándornak egy nyilvánosan megjelent naplórészletét, amely a Magyar Nemzet 1945. június 17. számnak harmadik oldalán olvasható:

Mi volt az a „jobbaldaliság”, mely Magyarország vesztét okozta? Valamilyen hit, hétszer szent elv, tételes meggyőződés? Nem, más volt.

A háborúnak vége, s a feladatok mérhetetlen sora vár reánk: el kell temetni a halottakat, el kell takarítani a romokat, kenyeret kell adni az éhezőknek, államot kell építeni a törmelékből, amit a rablógyilkos horda, melynek nagyrésze megszökött, reánk hagyott. De ez a kisebbik feladat. Ahhoz, hogy Magyarország megint nemzet legyen, megbecsült család a világban, ki kell pusztítani egyfajta ember lelkéből a „jobbaldaliság” címkéjével ismert különös valamit, a tudatot, hogy ő, mint „keresztény, magyar úriember” előjogokkal élhet e világban; egyszerűen azért, mert „keresztény, magyar úriember”, joga van tehetség és tudás nélkül is jól élni, fennhordani az orrát, lenézni mindenkit, aki nem „keresztény, magyar”, vagy nem „úriember”, tartani a markát, s a keresztény-magyar markába baksist kérni államtól, társadalomtól; állást, kitüntetést, maradékirtokot, potyanyaralást a Gallya-tetőn, kivételezést az élet minden vonatkozásában. Mert ez volt a „jobbaldaliság”, a huszonöt éves „kurzus” igazi értelme, minden más, amit jelszóban reáakasztottak, csak sallang volt és fityegő. S az efajta ember nem tanul. Aki elmúlt harminc éves és ebben a szellemben nevelkedett, reménytelen; talán megalkuszik, fogcsikorgatva s mert önző és gyáva: bizonytalán hajlong majd az új rend előtt; de szíve mélyén örökké visszasírja a „jobbaldali, keresztény, nemzeti” világot, amelyen belül olyan szépen lehetett zsidóvagyon rabolni, versenytársakat jogi gesztusokkal legyilkolni és aladárkodni a nagyvállalatok ellen, képzettség és hozzáértés nélkül. S lehetett „előkelő közhivatalnoknak” lenni és sérthetetlen, külön kodex-szel védett katonatisztnak; s mindezért nem adni cserébe semmit, csak becses létezése tényét. S mindig tehetségét, tudását és jellemét meghaladó módon érvényesülni, származási vagy világnézeti alapon, a minőségi versenytársak finom, vagy durva kikapcsolása árán. Ez a fajta soha nem változik meg. De amíg ezeknek szavuk van, vagy befolyásuk, Magyarország nem lesz újra nemzet.

Csak a nevelés segíthet, mely a gyermekek lelkét ragadja meg. Az a jobboldali társadalom, mely átcsúszik valahogyan az igazoltatások rostáján, áthazudja magát ez örvénylő folyam jobbpartjáról a balpartra: rövid idő múltán előlről kezdi majd a sűgást-bűgást, törzsasztaloknál, evezősegyletekben, kocsmákban, társaskörökben; s mert a romok között, melyek az ő gatzetteik következtében reánkiszakadtak, csakugyan veszélyes és nyomorúságos lesz az élet, bizonygatják majd, hogy mégis csak szebb és jobb volt minden „azelőtt”, mikor ők uralkodtak. Ilyenkor nem szabad fáradtnak, sem restnek lenni s minden alkalommal, minden következménnyel fejűkre kell olvasni az igazságot.³⁸

Ez a kép az, amely a reakció vaskos jelenlétét bizonyította, s amely régi rendszer nyugatról folyamatosan visszaáramló kisebb-nagyobb exponenseinek megjelenésével a baloldal szemében ennek rémképét vetítette a társadalom elé. Ez a szélsőbaloldalon egyre erőteljesebben az adminisztratív, rendőri, internálási, népbírósági eszközök alkalmazásának követelményét fogalmazta meg, s különösen a Nemzeti Parasztpártnál az etnikai elv alkalmazásához, vagyis a hazai németiség bűnbakká minősítése felé vezetett. Ebben a légkörben fogalmazza meg Révai József a később végzetessé váló értékelését a reakció befurakodásáról a koalíciós partner soraiba.

A magyar közéletből pusztulniok kell nemcsak a nyilas hazaárulóknak, hanem azoknak is, akiknek köszönhető, hogy a nemzet nyakára ülhettek. A nyilasok a Horthy-rendszer édes gyermekei: a magyar demokráciának a 26 éves reakció uralmi rendszerét is össze kell zúznia, képviselőit, székértolóit egyszersmindenkorra meg kell fosztani attól a lehetőségtől, hogy a nemzet életében, a nemzet vezetésében szerepet játszhasanak. A „szegedi kézfogás” idején még nem volt ily tisztán felvetve a kérdés. Más jelent a reakció akkor, amikor a szabadságharc a földolog, és más, amikor a demokrácia megszilárdítása, berendezkedése, végleges győzelmének biztosítása a földolog. Akik akkor nem okvetlenül voltak reakciószok, ma azokká váltak.³⁹

Révai a középosztály belső, őszinte önkritikája iránt nemcsak érdektelen, de elutasító volt, fenyegetése az önkritika kibontakozását akadályozta. Természetesen nem maradt el a válasz. Kisgazda körökben a kisnyilasok felvétele és a rendőrségi túlkapasok megszorodásának felemlgetése került elő.⁴⁰ A konfliktus kiterjedtségét mutatta a katolikus püspöki kar 1945. július eleji levele, amelyben az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendteremtő szándékai támogatása mellett az „előljárók” felelősségtudatára, lelkiismeretességére figyelmeztetett, bizalmatlanság helyett részvétet kért a hazatérők számára, az igazoltatásoknál

méltányosságot és igazságszeretetet. Az önmagát evangéliumi demokráciának nevező katolikusság nevében a püspöki kar a szabadossággal szemben a teljes egyenrangúság, a szólás, írás és szervezkedés szabadságának tiszteletben tartása mellett emelt szót.

Az úri középosztályról szóló vita ilyen körülmények között nem juthatott nyugvópontra az ideiglenesség időszakában, és hozzájárult aztán a politikai polarizáció elmélyüléséhez. Bibó István erre *A magyar demokrácia válságáról* írt nevezetes tanulmányában nemcsak figyelmeztetett, de megoldási kísérletre is vállalkozott, mindhiába. Mindenestre az ideiglenesség időszakában a demokratikus eszmecsere csatornáit nemcsak megnyíltak, nemcsak a nyilvános demokratikus diskurzus tárgyává váltak, de napirenden is maradtak, mert a magyar történelemben a páratlan traumatikus erejű múlt közelsége, a hallatlan erős indulatok miatt lehetetlen volt ezt lezárni.⁴¹

1945 nyarán tehát több minden okán a koalíción és a társadalmon belüli a feszültségek éleződésének lehettünk tanúi. A katasztrófa és a tornyosuló nemzetmentés feladatai, a felelőskeresés és elitváltás közepette kellett megkeresni és megtalálni a demokrácia irányába vezető utat.

A demokrácia elmélete és gyakorlata

Nem lehet eléggé hangsúlyozni tehát, hogy a demokratizálás rendkívüli körülmények között indult el. Egyfelől szigorú külső korlátok érvényesültek, amelyek a fegyverszüneti megállapodásra és az azok betartása felett őrködő Szövetséges Ellenőrző Bizottságra mennek vissza. Az rendben lévőknek tekinthető, hogy a jóvátételi megállapodás radikális antifasiszta intézkedésekre kötelezte az INK-t, amin nemcsak a törvények és rendeletek felülvizsgálata, a felelősségre vonás volt értendő, hanem a fasiszta nézetek gyökeres kiirtása is. A szerződés azonban kiterjedt a szövetségesekkel szembeni eszmei és tettekben kifejeződő ellenségesség, szembenállás tiltására, megtorlására is. Ennek érvényesítésére nemcsak kötelezettséget kellett vállalni, de a külkapcsolati, a kommunikációs eszközök (nyomatott termékek, színelőadások, filmek vetítése, rádióadások, a posta, a táviró, a távbeszélő) működtetése felett is a SZEB rendelkezett.

Másrészt az eddig vázolt körülmények, az INGY szózata, és az 1944–1945-ös katasztrófa után senki előtt nem volt kétséges, hogy nem pusztán a demokrácia megteremtése és kiterjesztése következik, hanem *rendszerelváltás*. A katasztróféért nem egyszerűen a politikai felső vezető réteget tekintették felelősnek, és még csak nem is a mögöttük álló és a társadalmat uraló osztályokat, vagy az elit szűkebb, tágabb részét. Még többről volt szó, s ez már érinti a demokráciáról alkotott felfogás magvát. A hatalomra került pártok egyetértettek

a nagybirtokrendszer megsemmisítésében, a szegényparasztság felszabadításában, a hatalmi elit valamilyen mértékű felelősségre vonásában, a nagytőke korlátozásában, a szellemi újjáépítésben. Egység volt a rasszizmus, az antiszemitizmus, a tekintélyuralmi mentalitás, az irredentizmus, a hivatalos (neobarokk) keresztény-nemzeti ideológia kitakarításában. Ebben a keretben kaphattak nyilvánosságot a kommunistától a konzervatív-keresztényig fellépő és magukat demokratikusnak minősítő nézetek, amelyek így vagy úgy elhatárolódtak a korábbi kurzustól. Ebbe ágyazva bontakozott ki egyfajta szellemi pluralizmus, illetve zajlottak a polémiák az új társadalmi és politikai berendezkedésről.⁴² Ugyanakkor az ennél jobboldalibb felfogásokat nem engedték a nyilvánosság elé, és azok korábban nyomtatásban megjelent termékeit üldözték.

Természetesen ezek után ki lehet jelteni, hogy demokráciáról nem lehetett szó, hiszen túlságosan szűkek voltak azok a keretek, amelyek között a politikai és szellemi pluralizmus kibontakozhatott. Egy demokráciaeszmény szemszögéből mindez igaz, de itt a totális fasizmus és az ahhoz vezető út teljes szellemi tárházának kizárólagos uralma állt szemben az új politikai-szellemi ellittel. Ezt a helyzetet ma már nehéz egyáltalán felfogni is. Itt nem segítenek az 1989–1990-es analógiák, amikor a eltakarítandó politikai elit önként megadta magát. Az 1944–1945-ös rendszerváltó helyzet inkább a forradalmi szituációkkal rokonítható, ahol a régi kiszorítása és az új érvényre juttatása viszonylag gyorsan és radikálisan megy végbe. (Lásd az 1919–1920-as ellenforradalmat.)

Egyes történészek kárhozzatják az új elitek pozícióhajszolását. Ezt azonban nem egyszerűen a pártok közötti tülekedésként kell interpretálni, hanem a rendszerváltás-felfogással kell szembevetni. A kommunisták – mint láttuk – zsigeri bizalmatlansággal álltak a régi hivatalnoki réteggel szemben, és azt majdhogynem egységes reakciós tömbként kezelték. Pozícióhajszolásukat 1945-ben nem elsősorban a koalíciós pártokkal, hanem a régi rendszerrel szembeni elfogultság, vagyis a rendszerváltó parancs motiválta. Ehhez közel álltak a korábbi évtizedekben, ha nem is illegalitásba, de perifériára szorított, nem egyszer üldözött szociáldemokraták és parasztpártiak; nem véletlen, hogy közöttük igen népszerű volt az elitnek hosszabb-rövidebb időn belül a népből (a munkásságból és a parasztságból) jövő káderekkel való lecserélésének gondolata.

A kommunista világmozgalomnak szinte születésétől fogva központi problémája volt a hatalomátvétel módozatainak, mondhatni, forgatókönyveinek keresése, ezt leegyszerűsítve *forradalomelméletnek* nevezhetjük. E körül ádáz harcok dúltak a különböző frakciók, irányzatok között. A népfrontkorszakban megerősödött az a felfogás, hogy a demokrácia keretei között, kedvező feltételek mellett lehet megteremteni a szocializmust. A hatalom átvételéhez és megtar-

tásához ezt követően meg kell szerezni a nép, a munkásság és a parasztság többségének bizalmát. E két tényező a demokratikus politizálás bizonyos készségét követelte meg, ami a magyar kommunisták 1945-ös viselkedésében is megnyilvánult. 1945 után ráadásul nem voltak a magyar kommunisták biztosak abban, hogy meddig marad fenn a „demokratikus állapot”, vagyis meddig respektálja Sztálin az angolszász igényeket, s ez mérsékletre intette őket. Nem zárták ki azt, hogy az átalakulás békés körülmények között, lassú tempóban valósul meg. Ugyanakkor a végcél egy pillanatra sem volt más, mint a Szovjetunióban megvalósult szocializmus bevezetése. Bár egy új típusú, homályosan körvonalazott demokrácia tartósabb fennmaradása néhányuk fejében megfordult. Ezt zárta le az 1949-es Lukács- és Nagy Imre-vita.⁴³ Persze a hatalom megragadásához a többi pártnak, főként a Kisgazdapártnak is volt némi szava, így az elhúzódott a kispárt centrum felmorzsolásáig.

Summa summarum, a rendszerváltás és a demokratizálás programja szorosan összekapcsolódott, és ebből sajátos szimbiózis teremtődött. A *rendszerváltó demokratizálódás* programját eltérő hangsúlyokkal, szóhasználattal a négy koalíciós párt elfogadta. A kommunisták a parasztpárti népi demokrácia fogalmát tették magukévá, de a szociáldemokraták gazdaságidemokrácia-fogalma is nagyon rokon tartalmat hordozott, és a kispártoknál is megjelent a politikai mellett a gazdasági és társadalmi demokrácia megteremtésének szükségessége. Az egész kérdéskör a Weimar-komplexusra ment vissza, ami szerint pusztán a liberális demokrácia – Lukács György szavaival, a formális demokrácia – a maga szabadságjogival, többpártrendszerével, parlamentarizmusával nem volt garancia a fasizmus létrejötte ellen, ennél többre és másra van szükség, hogy a demokratikus viszonyok stabilizálódjanak.⁴⁴ A demokrácia gyengeségeire, törekenységére, rossz „válságállóságára” a korban is sokan hivatkoztak, köztük Moór Gyula, a budapesti egyetem konzervatív beállítottságú friss rektora is.⁴⁵ A választ a koalíciós pártok olyan rendszerváltó folyamatban vélték felfedezni, amely a politikait gazdasági és társadalmi demokratizálással köti össze. Ennek legelső eleme a földosztás volt, amely az egyenlőtlenség egyik alapstruktúráját rombolta szét, úgy, hogy – különösen a népi írók nézeteinek megfelelően – lépést tett a parasztság emancipálódása, azaz polgárosodása felé azzal, hogy az önálló egzisztenciával rendelkező tulajdonosi rétegbe emelt milliókat. A feladat ezzel nem zárult le, ehhez olyan közigazgatás és civil világ is kellett, amely révén az új kistulajdonosok érvényesíthették érdekeiket, illetve ehhez megfelelő műveltséggel véteződhetnek fel, vagyis az oktatási és kulturális reform, az általános iskola, a kollégiumok és a szabadművelődés is a demokratikus elképzelések részét képezte. Tildy Zoltánnál ez úgy fogalmazódott magyar demokráciává, hogy nincs addig az egész népre kiterjedő demokrácia, amíg gazdasági kiszolgáltatottság van, vagyis a demokratikus átalakulás gazdasági

felszabadítással kezdődik. Az így szabaddá vált népnek biztonságot és társadalmi jogokat kell biztosítani.

Demokrácia: a gazdasági elnyomatásból és a szociális bizonytalanságból felszabadult és szervezeteiben erőhöz és öntudathoz jutott nép politikai jogainak teljességét s e jogok szabad gyakorlatát jelenti. És jelenti – nem utolsó sorban – a szellem, a lélek, a gondolat tiszta szabadságát s e szabadság feltétlen biztosítását.⁴⁶

A szociáldemokratáknál ezekhez a gondolatokhoz a tőke korlátozása és a másik alul levő osztály, a munkáság befolyásának növelése társult.

Az 1945-ös demokráciaelképzelésekben és ezek vitáiban a tárgyalagos szemléelő nem fedezheti fel a külső inspirációt, ezek itthoni tapasztalatokból származtak, itthoni talajról sarjadtak ki, szó sincs Zbigniew Brzezinski álláspontjáról, amely szerint a népi demokrácia kifejezést szovjet pártideológusok sugallták volna a szovjetizálás komfortossá tétele érdekében.

Mai szóval azt mondhatjuk, hogy a koalíciós pártok egyaránt antiliberalis (például a földreformmal a magántulajdont semmibe vevő) demokráciaalkonstrakció kialakításában gondolkodtak. Az egyetemes nemzeti lerongyoltság, nélkülözés, szegénység közepette a demokrácia egyet jelentett az emberhez méltó körülmények megteremtésével, amiben a munka játszott meghatározó szerepet, ezért a munka világában létező milliók számára kellett esélyt, jogot biztosítani. Ismét csak mai szóval, a *szociális állampolgárság* megteremtése lehetett volna a hívószó 1945 nemzeti közösségéhez. Valójában ez is volt, még ha a pontos kifejezést akkor nem ismerték. A tőkék (gazdasági, kulturális) újratemelését kívánták demokratikusabbá tenni: radikálisan szélesítették a felemelkedés lehetőségét azoknak az osztályoknak és ezzel a nemzet többségének a számára, akiknek ez nem adatott meg, azoknak az osztályoknak a rovására, akiknek ez privilégiuma volt. A jogkiterjesztés gyakorlatából részesültek a nők is, akik számára egyenlő politikai jogokat garantáltak, először mondták ki az „*egyenlő munkáért, egyenlő bért*” elvét és később biztosították az előrejutás egyenlőségét az egyetemes szabaddá tételével.

Ugyanakkor a koalíció jobboldala és a koalíción kívüli civil és politikai tényezők egyre gyakrabban emlékeztettek arra, hogy a lakosság egy része, főként a kárvallottak nem kívánnak további áldozatokat hozni az egyenlősítés érdekében és a szabadságjogok korlátozásában, hanem konszolidációra, megállapodottságra, egzisztenciális biztonságra, közrendre vágnak.⁴⁷

Az ideiglenes rendszer háború alatti, vagyis 1945 nyaráig terjedő eredményeiről Bibó István az ezzel kapcsolatos kételyek közepette a következőket mondta *A demokratikus Magyarország államformája*⁴⁸ című írásában: a kormány törvényes, egrészert mert a rajta kívüli

másik hatalom teljesen csődbe jutott. Másrészt teljesítménye legitimálja, azaz a fegyverszüneti szerződés, a földreform és az, hogy „egy háborútól elpusztított országrészen, közlekedési eszközök nélkül, posta nélkül, rádió nélkül, karhatalom nélkül *mozgósítani tudta a nemzet demokratikus erőit*, és össze tudott hozni egy nemzetközileg is komolyan vehető nemzeti képviselőt.” A mondatból most a kiemelt részre koncentrálnék, nevezetesen arra, hogy „mozgósítani tudta a nemzet demokratikus erőit”.

Mire gondolhatott Bibó? Elsőként az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása előtt, majd azt követően az INK-tól már nem független, szovjet katonai kezdeményezésre létrejött helyi irányításra, amire Szabó Zoltán negyven év múltán egyetlen televíziós interjújában is szinte csodaként emlékezett. A nép – szerinte – saját kezébe vette sorsát. Urak, megszokott vezetők nélkül, önállóan, az önrendelkezés szigeteinek megteremtésével, népi összefogással, összekapaszkodással, egyfajta önrendelkező felszabadulásként és a központi hatalom támogatásával. Másrészt Bibó az ettől nem független, más demokratikus intézményekre gondolt, mint a földgénylő gyűlések,⁴⁹ földosztó bizottságok, nemzeti bizottságok rendszerére. Az új agrártársadalom gyorsan létrehozta a maga szervezeteit is, mint a Parasztszövetség és az FÉKOSZ. De nem szabad megfeledkezni a demokratikus pártok szervezeti kiépüléséről sem. A koalíciós pártok látványosan, szinte ugrásszerűen gyarapodtak, tömegpárttá váltak. Vida István nagymonográfiája a Független Kisgazdapárt taglétszámát 1945 nyarára 600–800 ezer közé teszi, úgy, hogy a községek 80–85%-ában megalakult helyi csoportokat jelöl meg.⁵⁰ Az újabb irodalom ezt a létszámot már 900 ezerre teszi.⁵¹ Ha ezt a nagyságrendet reálisnak vesszük, akkor ez azt jelenti, hogy az FKGP a másik három koalíciós párt együttes létszámával rendelkezett. A koalíciós pártok együttesen másfélmillió tagssággal bírtak, és akkor még nem számoltuk az ifjúsági, a nő- és más szervezetekben tömörült nem párttag embereket. Ennek az új szerveződésnek a tömegessége mindenképp figyelemre méltó jelleménye a demokratikus Magyarország kialakulásának. Hozzátehetjük, hogy lassan életre keltek más civil szervezetek, köztük a háború előtt már létező vallások is.

A földosztással összefüggő, az ország civil és politikai újjászerveződése mellé tegyük hozzá a tőke és munka közötti új viszonyt, a valósággá váló gazdasági demokrácia felé irányuló elmozdulást is.

Nem a szakszervezetek politikai szerepének olyan megnyilvánulásaira gondolok, mint a 60 parlamenti képviselő, mert ez tulajdonképpen az MKP és az SZDP befolyását jelentette, bár az 1945. februári, londoni szakszervezeti világkonferencián, az új viszonyok között, a politikai szerepvállalást támogató trend dominánssá vált szemben a kizárólag gazdasági érdekvédelmi szereppel. Nem is szakszervezeteknek a nemzeti bizottságokban való jelenlétére. Sokkal inkább arra, hogy megváltozott a munka–tőke befolyásának aránya a munka javára.

Ez egyrészt az üzemi bizottságok életre hívásában mutatkozott meg. Az üzemi bizottság a munka feltételei biztosításával, az üzemvitel befolyásolásával a munkások képviselőinek pozícióját erősítette a tőkésekkel szemben.⁵²

A másik fontos lépés az volt, hogy az 50775/1945 sz. ipari miniszteri rendelet alapján megkezdődött a kollektív szerződések létrehozása, és ezek áprilisban meg is születtek. 178 iparág 323 szakmájában kötötték meg a szerződéseket, ami 3 hónap alatt lényegében az egész munkásságot és tőkésosztályt érintette. A kollektív szerződések körüli vitáknál a munkaadók szervezete, a szakszervezetek és a GYOSZ nem tudott mindenben megállapodni, csak az Iparügyi Minisztérium közbelépésére volt hajlandó engedni. Ide kapcsolódik a női munka már említett egyenjogúsítása is.

A következő pozícióerősítő lépés a kötelező munkaközvetítése, biztosítása volt a szakszervezetek részére az iparban. Ezt 1945 októberében a földmunkásokra is kiterjesztették.⁵³ Ez fellépést jelenthetett a bérmanipulációval szemben.

A helyzet sajátossága mégis az volt, hogy a bővülő jogok és pozíció a tőke és a munka közötti megállapodás keretei között maradt, mindekelőtt az újjáépítési követelmények miatt. A munkások, a szakszervezetek áldozatokat vállaltak, jó példa erre a korábban Magyarországon nem létező munkaverseny megjelenése. Az újjáépítési versenyfelhívásban szerepelt a munkafegyelem helyreállítása, rohamcsapatok szervezése a hiányzó munkások pótlására. Szakszervezeti újjáépítési tervek születtek, az átképzés, a szakmunkásképzés beindulása a tőkéseknek is kedvező volt. A MÉMOSZ nagygyűlésén, május végén elhatározták, hogy a dolgozók minden héten két és fél órányi munkabérüket befizetik a Közlekedési Minisztérium hídépítési osztálya számára.⁵⁴

A gazdasági demokrácia erősödése, a munkásság befolyásának növekedése a munka–tőke közötti kompromisszum keretében történt. S itt a „tőkébe” a szovjet irányítás alatt álló vállalatok is beleértendők, mert a kollektív szerződések ezekre is érvényesek voltak, márpedig a szovjet katonai igazgatás sok esetben elfelejtett fizetni, vagy az előírtnál kevesebben fizetett a munkásoknak.

Mindezek eredményeként a szakszervezetek szervezettsége 1945 decemberében az iparban elérte a 75,5%-ot, és ennek 34–40%-a kisüzemben dolgozó munkás volt.⁵⁵ Az összes szakszervezeti taglétszám 1945 nyaráról 1945 végére az ötszázézes nagyságrendről 850 ezresre emelkedett.

A nyári konfliktus

A főként nyugatról hazatérőktől, a belső társadalmi konfliktusok erősödésétől, az őszi ellátási nehézségektől, valamint a választások előtt

saját gyengeségéről tartó kommunista párt 1945 nyarán a reakcióval szembeni adminisztratív fellépés megerősítésétől remélt sikert, ugyanakkor a kormányban ehhez nem tudott támogatást szerezni. Ezért a kormány átalakítása érdekében konfliktust vállalt a Kisgazdapárttal. A konfliktus gyorsan megoldódott a kisgazda–kommunista tárgyalások, és ezt követően a július végi kormányátalakítás, illetve korábban az igazoltatási eljárások szigorítása után.⁵⁶ Itt ismét felvetődik a kérdés, hogy az INK átalakítása véget vetett-e a demokratizálódási folyamatnak? Véleményem szerint, nem.

Tildy Zoltán és Nagy Ferenc az újjáépítésre összpontosító fegyelmezett munkára, az erre nem hajlandó reakcióval szembeni fellépésre, a koalíció egyben tartására hivatkozva hajlandó volt engedményekre.⁵⁷ Augusztus végén azonban új viharfelhők gyülekeztek a politika egén. Nagy Ferenc jól látta, hogy a fasiszta maradványok felszámolásával, de mindenekelőtt a háborús viszonyok megszűntével és a föld-reformmal a társadalomban nagy erővel felszínre törő konszolidációs energiák összességükben a polgári demokratikus berendezkedés stabilizálása felé mutattak. A demokratikus intézmények továbbfejlesztése mellett elkötelezett, plebejus erők ellentmondásos helyzetbe kerültek. A polgári irányzatok politikai artikulációs törekvései megszorodtak. Ebben a helyzetben a politikai intézményrendszert az 1945 tavaszán kialakult formájában csak úgy lehetett stabilizálni, ha a hatalom a jobbra sodródó, vagy jobbról jelentkező erőket újra és újra a politikai élet periferiájára szorítja. Az így kialakuló és halmozódó feszültség viszont egy ponton túl lehetetlenné tette a rendszer demokratikus működési módját, melynek megteremtése alapvető célja volt a Kisgazdapártnak, de az SZDP-nek és az NPP-nek is. 1945 augusztusára mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet a régi módon tovább kormányozni. A társadalomban végbement politikai folyamatokat nem lehet a pártközi értekezletek keretében megkötött paktumok útján rendezni. Ebben a helyzetben a baloldal merev ragaszkodása hatalmi hegemoniájához robbanásveszélyes helyzetet hozhatott volna létre, ami semmilyen mérvadó nemzetközi és belpolitikai tényezőnek nem állt érdekében.

Megérettek tehát a változtatások a politikai intézményrendszerben. Ennek egyik lépéseként az Országos Nemzeti Bizottság engedélyezte a Magyar Radikális Párt és a Demokrata Néppárt működését és indulását a választásokon. Újra kellett azonban szervezni a kormányzó politikai szövetséget is.

Ehhez: 1. le kellett zárni a fejlődés korábbi, alapvetően a magyar társadalomban jelentkező erők politikai egységére épült szakaszát, stabilizálni kellett azok vívmányait; 2. tisztázni kellett az erőviszonyokat, ezek alapján meg kellett kötni az eltérő programok közötti kompromisszumot, az új politikai szövetséget.

Konkrétan: 1. törvényerőre kellett emelni az Ideiglenes Nemzeti Kormány legfontosabb határozatait; 2. demokratikus parlamenti válasz-

tásokat kellett tartani, majd a kialakuló erőviszonyoknak megfelelően az új parlamentnek koalíciós kormányt kellett megbíznia.

Nagy Ferenc memoárjában ezt úgy fogalmazta meg, hogy nyugodt körülmények között el akart jutni a választásig, hogy kedvezőbb feltételekkel köthessen koalíciót.⁵⁸ Ezt szolgálta a Szociáldemokrata Párt vezetésével való kapcsolatfelvétel és egyeztetés 1945 júliusában, ahol rendszeres találkozásokban is megállapodtak.

A nem leváltható régi közalkalmazotti, értelmiségi réteg perspektívái is ebbe a politikai helyzetben értelmeződtek. Azt hiszem, Szekfű Gyula mindent mérlegre téve pontosan, reálisan fogalmazott szeptemberben, az Ideiglenes Nemzetgyűlés második ülészsaka előtt, amikor némi optimizmussal írt a befolyását és önbizalmát veszített, nyomorgó középosztály megkapaszkodásának esélyéről. Ezt a reményt a pártoknak az újjáépítési programban való egyetértésére, a választások utáni nagykoalíció fennmaradására és a mérséklet megerősödésében alapozta az egyenlősítő radikalizmussal szemben, vagyis kimondatlanul is a Kisgazdapárt jövőjétől remélt enyhülést.⁵⁹ Az FKGP júliusi engedményeinek tehát az 1945. novemberi választási eredményekben kellett visszaigazolódniuk. Azt sokan tudták, hogy amennyiben a választójog demokratikus, marad, s a választások csalásmentesek lesznek, az MKP nem őrizheti meg ideiglenes törvényhozási pozícióját.

A választások

Az 1945. évi nemzetgyűlési választásokról meglehetősen sok elemzés, értékelés látott napvilágot.⁶⁰ Ezért itt csak néhány kérdésre térnek ki.

A választásoknak, illetve a választások előkészítésének, mint láttuk, igen nagy volt a belpolitikai jelentősége. Sok múlott azon, hogy a Kisgazdapárt enged-e, illetve hogy a Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt kinek az oldalára helyezkedik. Nos, előrevehetjük, hogy ezeken a tárgyalásokon a kommunista befolyás állandó érvényesülését bizonygató történések bicskája megbicsaklik.

A választások megtartásáról a potsdami háromhatalmi kompromisszum döntött. Romsics Ignác ezt így interpretálja:

A forradalmi méretű változások törvényességéhez és az új hatalmi szervek legitimitásához azonban nyilvánvalóan kétség fért, s az amerikai és a brit kormány – ha el is ismerték a Szovjetunió elsőbbségét – hangot is adott fenntartásainak. Hivatkozva a jaltai egyezményre, ismételten demokratikus választások megrendezését kérték, s az Ideiglenes Nemzeti Kormányt 1945 őszeig nem ismerték el. Vorosilov, a SZEB elnöke ezért augusztus 16-án tájékoztatta Dálnoki Miklós Bélát, hogy minél előbb általános választásokat kell tartani.⁶¹

Gyarmati György ehhez, más hangsúllyal, hozzá teszi:

Augusztus közepén, amikor Vorosilov tábornok a SZEB elnökeként az ideiglenes kormány fejét, Dálnoki Miklós Bélát parlamenti választások megszervezésére sarkallta, nem csupán az angolszász szövetségesek elvárását közvetítette, hanem a Rákosi Mátyás által vezetett magyar kommunisták helyzeti előnyének kihasználását is előmozdítani gondolta.⁶²

A valóság ezzel szemben az, hogy valamennyi politikai erőcsoport igényelte a választások megtartását,⁶³ s a kommunisták közel sem voltak annyira magabiztosak győzelmükben, mint ahogy az egy-egy választási gyűlésen Rákosi Mátyás szájából elhangzott. Ezt mutatta az SZDP-vel való közös lista erőltetése is a budapesti helyhatósági választásokon.

A korabeli és később is felvetődő kritika értékelések, miszerint a választásokat előbb kellett volna megtartani, és ennek elhúzása november 4-ére antidemokratikus volt, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy Magyarország teljes területén nem április 12-én, hanem a nyárba elhúzódóan szűntek meg a hadi cselekmények.⁶⁴ Hogy a magyar közigazgatásnak az ország egész területén ki kell épülnie és valamennyire be is kell járátódnia, Zsedényi Béla már 1945 áprilisában jelezte Gascoigne francia SZEB misszióvezetőnek.⁶⁵ A nyár nem volt alkalmas a választások megtartására, de a későbbi időpont egyben azt is jelentette, hogy mind több hazatért vehetett azon részt. Ez különösen akkor vált fontossá, amikor Vorosilov bejelentette a magyar hadifoglyok rövid időn belül való hazaengedését.

Amennyire sikeresnek tekinthető kompromisszumokat kötött az MKP a többi párttal fontos kérdésekben, a választójogi szabályozás és az indulás kérdéseire ez nem mondható el. A választójogi törvény a demokratikus feltételek számos, alapvető garanciáját teremtette meg.

A választójogi törvényt illetően egyet kell értenünk Gergely Jenő és Izsák Lajos értékelésével, amely szerint „Az elfogadott választójogi törvény – az 1945:VIII. tc. – nemzetközi összehasonlításban is demokratikus volt.”⁶⁶ Viszonylag szűken határozta meg a választásból kizártakat, egyetlen ismert kivétellel. Földesi Margit Balogh Sándorra hivatkozva úgy értékeli, hogy a német nemzetiség kizárása a választójogból a SZEB szovjet missziójának utasítására került a törvénybe. Miután ekkor a német nemzetiség még abban az esztendőben végrehajtásra tervezett gyors kitelepítéséről a nemzetközi fórumok meghozták a döntést, ebben volt racionalitás. Ennek ellenére továbbra is leszögezhetjük, hogy ez a választójogi előírások legsúlyosabb diszkriminatív vonása volt. Ugyanakkor nincs történész, aki ne méltatná (legfeljebb nem említi) a választójogba befogadottak körének radikális kiszélesítését. Ezen túl teljes mértékben érvényesült az általánosság, egyenlőség, titkosság

kritériuma, mint ahogy azt a szakirodalom meg is állapítja. Egy dolgot emelnék ki ezek közül, éspedig azt, hogy a nők választójogát végre a férfikkal azonos módon szabták meg. A választójog kiterjesztése következtében 2,7 millió nő járulhatott az urnákhoz, szemben az 1939. évi választások 220 000 női szavazójával.

A részvétel páratlan volt a maga nemében, a 92,4%-ot az 1990 utáni választások sem tudták megközelíteni (1994-ben volt a legmagasabb az arány, 69%-os), és a több mint 5 millió szavazó nemcsak kétszerese volt az 1939-esnek, de szerényen fogalmazva is azonos értékűnek tekinthető az 1990 utáni legmagasabb 5,6 milliós létszámmal, hiszen több százezren kényszerűségből voltak távol az országtól.

Balogh Sándor mutatott rá arra, hogy az 1945-ös választás az arányosságot illetően is felülmúlta az 1990-est⁶⁷, tekintettel arra, hogy tisztán listás szavazás volt, bejutási százalék nélkül. Ezzel együtt teljes arányosság még ekkor sem érvényesült, amit a választások után a Polgári Demokrata Párt nyilvánosan szóvá is tett, bár a tét csupány annyi volt, hogy kettő helyett három képviselőt juttathatott volna be a törvényhozásba.⁶⁸

A választások demokratikusságát erősítette, hogy megszűnt a két világháború között fennálló kampánykorlátozás. Izsák Lajos és Gergely Jenő monográfiájában joggal hangsúlyozza azt a tényt, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint mintegy 25–30 millió plakát és röplap jutott el a magyar választókhoz, nem is beszélve a rengeteg gyűlésről és a házi agitációról.⁶⁹ Egyes történészek azzal igyekeznek bírálni a választást, hogy egyenetlen volt az autóelosztás a pártok között. Erre Nagy Ferenc visszaemlékezésében valóban panaszkodott, de ennél sokkal lényegesebb volt a Kisgazdapárt rendkívüli, lényegében minden falusit helyben elérő szervezettsége és a katolikus püspöki kar többször felolvasott és világosan az FKGP mellett szóló választási körlevele.⁷⁰

Több szerző is fontosnak tartja, hogy a közös lista állításával kapcsolatos kétoldalú nemzetközi beavatkozás és a pártok ettől független önálló álláspontja alapján a szovjet és magyar kommunista álláspont nem realizálódhatott, ami a kimenetel szempontjából alapvető fontosságúnak tekinthetünk.⁷¹ Kovács Imre a már hivatkozott írásában egyenesen ennek tulajdonítja, hogy Magyarország szabadon választott.⁷² Kovács rátapint arra a nem lényegtelen mozzanatra, hogy a választások alapkérdéseiben Magyarország vissza tudta szerezni szuverenitását. Visszaemlékezésében Nagy Ferenc a választásról „*Kelet-Európa egyetlen tiszta választása*” alcímmel emlékezett meg.⁷³

A kisgazdapárti győzelmet követően mind a hazai, mind a nemzetközi sajtóban megjelent az optimista hang, amely a magyar választást a nagyhatalmak között stabilizáló hatásúnak nevezte, amelynek esetleg szerepe lehet a bolgár és román belpolitikára. Mint tudjuk, ez illúzióknak bizonyult. Ugyanakkor nem sokkal ezt követően lezajlott az osztrák választás, amely mindhárom nagyhatalom szempontjából

ugyancsak megnyugtató eredménnyel zárult. 1945 novemberében tehát Magyarország a négy vesztes állam (Ausztria, Románia, Bulgária és Magyarország) közül inkább az osztrák példa felé hajlott el. A kedvező nemzetközi összevetés Gyarmati György monográfiájában is szerepel, nevezetesen:

[...] a Szovjetunió által dominált közép- és kelet-európai régióban – ugyanezen első választásokon – egyedül Magyarország volt az, ahol a polgári parlamentarizmust reprezentáló párt aratott abszolút győzelmet.⁷⁴

1945 novemberében a kiscgazda többséggel megteremtődött a történelmi pillanat a kommunista párt előnyomulásának megfékezésére. S ehhez hozzávehetjük a koalíció másik két pártjának demokratáit is. Egyet kell értenünk Stefano Bottoninak a térség államait a korszakban árnyaltan csoportosító felfogásával. Eszerint vannak az „élenjárók”: Jugoszlávia és Albánia. A „külső forradalom” címszó alatt szerepel Lengyelország, Románia és Bulgária, a „megfojtott demokráciák” címszó alatt pedig Csehszlovákia és Magyarország.

Összegzés

Fontos volt-e a törvényhozás és a kormány nevében az „ideiglenes” jelző használata? Az első világháborús vereség és a békekötés közötti időszakban ezt az elnevezést nem használták, bár a népköztársaság kikiáltása és az 1920-as nemzetgyűlési választások közötti kormányok legitimitása és szuverenitása legalább annyira kérdésesnek nevezhető, mint az 1944 utáni alakulatoké. A második világháború időszakában az elnevezést már alkalmazták, például a szovjetek által elismert emigráns csehszlovák kormányra, vagy a Párizs visszafoglalását követően megalakult De Gaulle-kormányra, illetve Jugoszláviában, Csehszlovákiában Ausztriában és Lengyelországban is. Az 1945 április végén Karl Renner által vezetett osztrák ideiglenes kormányt azonban – az átalakítás után – az angol és amerikai szövetségesek csak a választások előtt bő egy hónappal, 1945. október 20-án ismerték el, s annak ilyen formán való fennállását a november 25-i választásokat követő Figl-kormány megalakulása meg is szüntette. Ez a példa is mutatja, hogy az ideiglenes jelzőnek jellegadó vonása van, s ennek lényege nálunk az átmenetiség, amelyben részleges legitimitációval rendelkező politikai szervezetek azt a feladatot vállalják magukra, hogy megteremtik a népszuverenitás elvén alapuló parlamenti demokrácia alapfeltételeit. Ez annál inkább fontos volt, mert láthatjuk, hogy a kormány tevékenysége nem volt mentes antidemokratikus törekvések kényszerű, vagy önkéntes eltűrésétől. Ez a cenzúrától a demokratikus jobboldali pártokkal

és társadalmi szervezetekkel szembeni korlátozásokon át a politikai rendőrség egy párt kezébe kerüléséig, a népbíróságok elfoglaltságáig és a német nemzetiségű polgárok kitelepítésével kapcsolatos kormánydöntésig, illetve szavazati joguk megvonásáig terjedt. Éppen ezért volt fontos, ahogy a parlamenti választásoknak a demokratikus viszonyok megteremtése, kiteljesedése szempontjából való jelentőségére Nagy Ferenc 1945. május 28-án az FKGK Politikai Akadémiáján felhívta a figyelmet. Arra a kérdésre ugyanis, hogy demokráciának tekinthető-e a mai rendszer, úgy válaszolt, hogy még nem, átmeneti állapotban van az ország, a demokráciát a néptömegek döntése teheti teljessé.⁷⁵

Az ideiglenes hatalmak létét e feltételek kialakítása legitimálja, egyben feladatuk megvalósításával létük is feleslegessé válik. A Miklós-kormány a hitleristákkal való szakítással, az antifasiszta koalíció oldalára állással, a Szálasi-diktatúra politikai és jogi kereteinek megsemmisítésével, a demokratikus szellemiség terjesztésével, a Horthy-rendszer számos tekintélyuralmi vonásának felszámolásával, a politikai intézményrendszer igen sok szempontból demokratikus alapon való megszervezésével, a budapesti és pestkörnyéki önkormányzati választás megtartásával, közvetetten a földreformmal, szociális intézkedéseivel, az újjáépítés megindításával, végül, de nem utolsó sorban a választójogi törvény előkészítésével és elfogadtatásával ezt a hivatást betöltötte. De tovább megyek, az ideiglenesség időszakának tettei és szellemisége egy új rend megalapozása felé mutatott: a többpárti parlamenti demokrácia és a szociális állam irányába. Az alkotmányozás megkezdődött, és a mind a mai napig legerősebb legitimációval rendelkező parlament és nagykoalíciós kormány létrehozásával, valamint 1946. február 1-ével, a köztársaság kikiáltásával folytatódott. A magyar demokraták az 1944–1948 közötti években – 1948–1949 és 1918–1919 után – harmadszorra kíséreltek meg hazájuk jövőjét demokratikus pályára állítani.

Az 1944. december 21-e és 1945. november 4-e közötti bő tíz hónapot ezért én semmiképpen sem sorolnám a Rákosi-korszakhoz.

Jegyzetek

- ¹ A Balogh Sándor szakmai irányításával készült tanulmánykötet 1991-ben jelent meg *A magyar parlament 1944–1949.* címmel. (Szerk: Hubai László és Tombor László.) Budapest, Gulliver Lap és Könyvkiadó, 1991. 39.
- ² Ennek alaphangját Schmidt Mária extrém történelemfelfogása adta meg, amely az 1944 utáni időszakot mindenestül szovjetizálásként állítja be, ahol kizárólag a szovjet és hazai kommunisták akarta érvényesült, úgymond, még a koalíciós pártokat is ők hozták létre. Schmidt felfogása komplementer viszonyban van Rákosi Mátyáséval, aki utólag szintén így magyarázta a fejleményeket. Schmidt sűrűn hivatkozik is rá. Ebben a felfogásban a kommunistákon kívüli politikai tényezők mintha nem is léteztek volna Ma-

- gyarországon. Schmidt egy pillanatra sem fárasztja magát, hogy velük, hacsak nem kriptokommunistákról van szó, foglalkozzon. Schmidt Mária: „Most majd mindent úgy csinálnak, mint az oroszoknál”. A kommunizmus kiépülése Magyarországon. In.: *A kommunizmus évtizedei*. www.tte.hu/egyezzunkki/13_schmidt.pdf, 90–101.
- ³ Mindenekelőtt „A viták az Ideiglenes Nemzeti Kormányban” című tanulmányomra gondolok. In.: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, 1944–1945.* (Szerk.: Feitl István) Budapest, Politikátörténeti Alapítvány 1995. 233–253.
- ⁴ Egy 2013-ban megjelent összefoglalóban az olvasható, hogy 1944. szeptember 30-án a honvédség összlétszáma meghaladta az egymillió főt. *Kis magyar hadtörténet.* (Szerk.: Hermann Róbert) Budapest, Zrínyi Kiadó, 2013, 204.
- ⁵ Amikor Nagy Ferenc 1945 derekán mérlegelte, hogy belépjen-e a kormányba, így töprengett: „Elkeseredten próbáltam védekezni [a miniszteri megbízatás ellen – F. l.], s azután megpróbáltam magamban a szokásos próbaköhhöz folyamodni. Minden nagy döntésem előtt arra gondoltam: »Mit szólna hozzá a falum? Mit szólnának hozzá a bissei parasztok? Elém jött annak a Dráva menti öt baranyai falunak a képe, amelyet fél évvel azelőtt a visszavonuló Weichs-hadsereg betörése pusztított el, elém jött az a több mint száz falu és város, amely a dunántúli állóharcok idején rombolódott le, és inogni kezdtem.« Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* 1. kötet. Budapest, Európa–História kiadás, 1990. 159.
- ⁶ Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma.* Budapest, Corvina, 1998. 306. Tersánszky Józsi Jenő írta egy 1946-os novellájában: „Kaszárnyává vált már minden ház, aggostul, asszonyostul, csecsemőstül. Rendszabályok mozgattak minden teremtett lelket, ölebet, macskát. [...] Megbomlik, fölbomlik minden külső-belső rend. A magyar kormányhatalom a zülledő német hadsereg ronda óriáskigyójának hipnotizált, nyomorú zsákmánya. Az Anarchia és a Grandguignol Nemtői, mint két elvetemedett utcalány, kar a karban, üvöltözve, vérbe forgó szemmel, zilált üstökkel járják és dúlják a szép magyar fővárost és vidékét. [...] Az Ésszerűség űzött vad az Eszelősség vihancában. A hősiesség kacagni való, szennyes, duhajkodó örültséggé vált.” A zsidók helyzetéről ugyanott: „A boldogtalan zsidók vagy lélekvesztve bujkálnak, vagy szörnyű csillagos karavánokban vagonkínpadokon vonulnak ki az országból rémtáborokba, haláltáborokba, és Pesten hurcolják, zsúfolják, öldösk, kínozzák a maradványukat. A bátor sajtó és rádió mégis lázító, vad szózatokban hív harca ellenük és híveik ellen.” A szovjet hadsereg gyűrüje után világról: „Még csak most hág tetőfokára a borzalom és a téboly. A bombazápor mind sűrűbben zuhog a fővárosra. A szerencsétlen lakosság, mint a középkori rabok, pinceodúkban szorong. Parlamentereket gyilkol a felelőtlen, bárgyú, aljas, megkerült hadvezetőség. Embervadászat zajlik az ostromolt városban a kárhozatos, képtelen védelem megerősítésére. Villany, gáz, víz mind már nincs. Ellenben hullák, lódogók, rongcsok az utcákon. [...]” Tersánszky Józsi Jenő: „Amikor jött a szörnyű ostrom”. In.: *Sziget a Dunán.* Budapest, Magvető Kiadó, 1970, 535–538.
- ⁷ Az ember- és anyagi veszteségek számtalanszor publikált adatai helyett az 1944. október 15-e utáni Magyarországról idézzük még fel a kitűnő demokrata, Szabó Zoltán gondolatait: „Nagyon rég nem volt nemzedék, amely az intézményessé vált, állami szankcióval ellátott, törvényes tekintélyekkel támogatott, széles néprétegek és osztálykülönség nélkül egyetértő tömegek

passzív egyetértésével alátámasztott hazugságok és gonoszságok ily széles skálájára pillanthatott rá.” Másutt: „Magyarország ettől a naptól kezdve egy kórházhoz hasonlít, ahol megjött a szavuk és bátorságuk az elmebetegeknek. Ápolók serege (német katonák) vigyáz arra, hogy az őrüitek szabadon és biztonságban garázdálkodhassanak. Az ország felszabadulásának előestéjén Hitler felszabadítja az ország őrültreit, hogy lehetőleg semmi se maradjon a felszabadulásra.” Szabó Zoltán „Hazugság nélkül” c. munkája I. kötetében megjelent írását a *Magyar Szemle* 2014. decemberi száma idézte (172. és 174.).

- ⁸ MNL OK XIX-J-1-j KÜM román TÜK 13. d. 49. t. Ezek a román adatok az 1964-es felszabadulási évfordulóhoz kötődnek.
- ⁹ Az 1. Bolgár Hadsereg 1945 őszéig volt megszálló, és a szovjet katonákhoz hasonlóan viselkedett. A hadsereg parancsnoka Vladimir Dimitrov Sztocsev altábornagy volt. Két hadtestparancsnokság és 7 hadosztály tartozott ide. (MNL OL XIX-J-1-k KÜM bolgár TÜK 4. d.)
- ¹⁰ Lásd erre Teleki Éva: *Nyilas uralom Magyarországon*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.
- ¹¹ *Magyarország hadtörténete* 2. kötet. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985. 432. Bolgár hivatalos adatok szerint vesztségük mintegy 4200 főre volt tehető. (MNL OL XIX-J-1-k KÜM bolgár TÜK 2–3. d.)
- ¹² Az írás így folytatódik: „A legyőzöttségben és összetörtségben, a kifosztottságban (némettől, oroszától), felrémlent a nemzethalál víziója: képes-e a magyar balsorsát kiheverni, talpra állni, államiságát megtartani, demokráciára berendezkedni? Az életösztön jobb kalauznak bizonyult, mint a kétségbeesés, a didergő lélek vagy az elborult agy: tudtuk, s abban egyetértettünk, hogy el kell kezdeni! Akárhogy is, de hozzá kell fogni az újjáépítéshez. Új alapokra kell építeni egy új magyar államot, még akkor is, ha politikailag nem vagyunk teljesen felkészültek. A történelmi osztályok, az arisztokrácia és a dzsentri kiélték magukat, esélyeiket és lehetőségeiket sorra eljátszották; tisztességgel, főleg pedig előnyökkel nem tudták kivonni az országot a háborúból. [...]” Kovács Imre: „Egy kísérlet bukása”. *Új Látóhatár*, 1981. 2. 200.
- ¹³ A jegyzék olvasható: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány* i. m. 247.
- ¹⁴ A Magyar Külügyminisztérium 50.293/1945 sz. szóbeli jegyzéke a SZEB-hez 1945. augusztus 9-éről. (MNL OL XIX-J-1-k 16. d. 186. t. 62. l.) Ezt megelőzte ugyan egy 1945. július 9-én kelt jegyzék, de ez pusztán dohányvásárlási lehetőséget kért.
- ¹⁵ A nyersanyagimport így sem volt elég, így ősszel a lengyelektől elsősorban kokszot, fát, a bolgároktól egyebek mellett vasércet remélt Magyarország.
- ¹⁶ *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, 1944. december 23.–1945. november 5. B kötet. (Szerk.: Szűcs László) Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997. 59. és 62. jkv., Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország a nagyhatalmak erőterében, 1945–1968*. Budapest, ISTER Kiadó, 2000. 19–49. A szerző Balogh István és Gerő Ernő minisztertanácsi ülésen való utalását a potsdami konferenciára nem említi.
- ¹⁷ Legújabbban Gyarmati György összegzi az embervesztés és a népvándorlás adatait. A mintegy 450 ezer orosz csapdába esett ember mellett 300 ezerre teszi az angolszász szövetségesekhez kerülteket, akiknek csak kis

- százaléka tért haza 1945 nyarától őszeig. A front elől ide menekülők létszámát 300 ezerre becsüli. Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*. Budapest, ÁBTLL–Rubicon, 2011. 49–50.
- ¹⁸ Lásd erre az 1945. augusztus 1-i 32384/1945. sz., Vörös János által szerkesztett iratot, amely a lengyel internált katonák felkutatásához kért hozzájárulást. Vörös szerint, 47 ezer főből kb. 35 ezren már elhagyták Magyarországot, de 1944-re az itt maradtak létszámát kb. 6600 főre tette. Most ők a fősztás miatt munka nélkül maradtak, a miniszter szerint össze-vissza csatangolnak az országban. (MNL OL XIX-J-1-k 1945-1964 Vegyes 75. d. 8/b. t.)
- ¹⁹ MNL OL XIX-J-1-k 16. d. 190 t. 20. l.
- ²⁰ Balogh Sándor: „A nemzeti, nemzetiségi kérdés és a kollektív felelősség Közép- és Délkelet-Európában az 1940-es években”, *Múltunk*, 1990. 2. 39. A földosztásról szóló március 17-i kormányrendelet elkobzásra ítélte nemcsak a nyilas, fasiszta vezetők, hanem a Volksbund-tagok földbirtokait is. A *Magyar Nemzet* 1945. május 12-én számolt be Sopron és környéke lehetetlen helyzetéről, ahol a főispán szerint tízezret, jóval meghaladó német, székely és más menekült halmozódott fel és teremtett megoldhatatlan ellátási gondot.
- ²¹ Tóth Ágnes: *Telepitések Magyarországon 1945–1948 között*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltár, 1993. 157.
- ²² Ifj. Thury Zoltán: „Az Igmándi erődben, Szlovákiából kiüldözött magyarok között.” *Magyar Nemzet*, 1945. július 19.
- ²³ Sajnálatos módon Orosz László a Veritas-konferencián elmondott és azóta megjelent előadásában nem beszél a Volksbund és a Deutsche Jugend mozgalomról. Orosz László: „A magyarországi németek helyzete 1944–1945.” *Rubicon*, 2014. 11. sz. 74–79.
- ²⁴ Magyarország vonatkozásában is jelen volt ez a probléma. Több tanulmány is hivatkozik Albrecht Haushofer 1942 végén készített béketervére, amely szerint a háború után szövetségesnek tekintett Magyarország nemcsak nem lehetett volna regionális hatalom, de még a visszaszerzett területeit sem tarthatta volna meg. A német birodalom javára határkorrekciókat kellett volna végrehajtani Nyugat-Magyarországon Mosonmagyaróvár, Sopron, Kőszeg, Szombathely, Körmend, Szentgotthárd átadásával. A telepítési szükségleteknek megfelelően ez a sáv akár a Bakonyig és a Balatonig is terjedhetett volna. Bár Hitler a sztálingrádi vereség után ezeket a terveket félretette, a kelet-európai németek ide-oda telepítésének gyakorlata és további szándékai kétségtelenné tették azt, hogy a reménybeli birodalmon belüli erősebb nemzetállamok, így a magyar, létrehozása nem volt szándékában. Újabb hivatkozik rá Romsics Ignác: „Magyarország helye a német Dél-Kelet-Európa-politikában 1919–1944.” In uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 1996. 223–233.
- ²⁵ Tilkovszky Lóránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978. 277–280.
- ²⁶ Uo. 281.
- ²⁷ A sérelmek jelenlétét jól érzékelteti Tildy Zoltánnak az FKGP elnökének hozzászólása az 1945. május 14-i pártközi értekezleten, miközben ő nem volt támogatója a németek nemzetiségi alapon való kitelepítésének: „A Sztójay- és Szálasi-kormány alatt látnunk kellett, hogy a terrort legfőképpen ezek a sváb legények csinálták Budapesten. Ezek gyötörték legtöbbet. Magam tudom, hogy a feleségemet, aki a fiának a börtönbe vitte az ételmezt, sváb

gyerekek rugdosták ki a börtön kapuján és tartották ott reggel 9-től estig, és kiderült, amikor beszélni próbált velük, hogy mindegyik tudott magyarul, úgyhogy jól tudom, hogy ha most elcsendesedésben van is, roppant éles és kemény hangulat volt Budapesten a Sztójay- és Szálasi-kormány alatt, de az ostrom alatt különösen. Természetesen azt mondom, nem szabad, mint svábkérdést tárgyalnunk, nemcsak azért, mert célszerűtlen, de nem is igazságos, és semmiképp sem helyezkedhetünk a faszizmus világnézeti alapjaira, nem csinálhatunk faji kérdést, amit mindig mélyen elítéltünk.” *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 60.

²⁸ *Pártközi értekezletek:* i. m. 64–65.

²⁹ „A volksbundista svábok ellen kérek védelmet a csángók.” *Kis Újság*, 1945. július 4. Korábban, június 14-én olyan hír jelent meg, hogy Üröm és Pilisborosjenő községben 25, illetve 28 ház ürrült meg, mert a volksbundisták birtokát elkobozták, házukat elvették, őket összetelepítették, helyüket Szentendréről érkezett magyarok foglalták el, de a Népgondozói Hivatal az intézkedést karhatalom jelenlétében bonyolította le. Ugyanakkor Pest megyében felfüggesztették a földosztó bizottságok működését, mert volksbundisták rokonaik révén igyekeztek földhöz jutni, miközben budapesti iparosok, tisztviselők, kiskereskedők is igyekeztek 600 négyszögöl házhelyhez és ezáltal megélhetéshez jutni.

³⁰ *Pártközi értekezletek:* i. m. 79-89. „Pártközi megállapodás a bukovinai székeltek telepítésére.” *Kis Újság*, 1945. július 13. Ezen a napon adott hírt a sajtó a budaörsi atrocitásokról, amelyek a németektől már korábban odaadott földek elvétele miatt robbantak ki.

³¹ *Világ*, 1945. augusztus 4. Különösen Budaörsön került sor súlyos, emberéletet követelő atrocitásra. Ide Farkas Mihály államtitkár és Péter Gábor, a politikai rendőrség vezetője is kiszállt. („Új SS-rémuralom Budaörsön.” *Világ*, 1945. július 26.)

³² *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsai jegyzőkönyvei*, 1944. december 23.–1945. november 5. B kötet i. m. 62. Nem az 1941-es népszámláláskor 447 ezer magát német anyanyelvűnek, hanem a 303 ezer német nemzetiségűnek vallókra vonatkozott a döntés.

³³ „Egyidejűleg sötét szenvedélytől fűtött uszítóhadjárat indult meg a szlovák lapokban a magyarok ellen, kollektíve vonva felelősségre a magyarságot és a magyarok kitelepítését követelve. A szlovákiai magyar középiskolákat bezárták, több helyütt a népiskolákat is, s a földreformot úgy alkották meg, hogy a magyar állampolgárok földjét teljes egészében, a szlovákiai magyar nemzetiségű, de csehszlovák állampolgárok földjét pedig 50 hektáron felül minden kártérítés nélkül kisajátították. Kormányrendelettel állami tulajdonba vették a magyar ipari vállalatok közül azokat, amelyek 1938. november 1-e után létesültek, míg 1938 előttiakat állami felügyelet alá helyezték. A nemzeti tanácsokról szóló kormányrendelet a szlovák községekben megadta a szlovák lakosságnak a jogot, hogy választás útján töltsen be a tanácstagságokat, ezzel szemben a magyarokat elütötték a választás lehetőségétől [...]” (A beszédet részletesen ismertette a *Kis Újság* 1945. július 4-i száma.)

³⁴ A menekültek létszámáról lásd Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 1999.

³⁵ Jakab Miklós: *Társadalmi változás és a magyar értelmiség, 1944–1948.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978. A szerző szerint, az igazolási eljárás

során 1945-ben a megyei, városi, községi köztisztviselők 2%-át távolították el állásából. 1946 februárjáig a fővárosi közalkalmazottak 3,7%-ára „tettek elmarasztaló vagy védő bejelentést”. A tanítóknak 0,7%-át bocsátották el, vagy ítelték ennél súlyosabb büntetésre. (118–119.) Az enyhesség politikai okaira mutat rá Gyarmati György: „A közigazgatás újjászervezése az »ideiglenesség« korszakában” című tanulmánya. *Történelmi Szemle*, 1996. 1. 63–98.

³⁶ A könyvnapra jelent meg Palasi László: *A bori halálút regénye* című könyve.

³⁷ „A régi úton.” (vezércikk) *Magyar Nemzet*, 1945. május 31.

³⁸ A számvetés követelményéről lásd még Márai Sándor: „Beszéljünk másról?” *Magyar Nemzet*, 1945. július 15. A lezúllott lelkű középosztályról és annak kultúrájáról Horváth Zoltán: „A mi demokráciánk.” *Népszava*, 1945. július 8.

³⁹ Révai József: „A szegedi kézfogás és ami utána következik.” *Szabad Nép*, 1945. július 8.

⁴⁰ Parragi György: „Feszültségek.” *Magyar Nemzet*, 1945. július 10. Révai cikkében a Polgári Demokrata Pártot nem a polgári demokrácia, hanem a polgári reakció pártjának minősítette. A FKGP egyes jobboldali elemei – szerinte – a reakció segítői, fedezői, egyes kigazda főispánok egyenesen támogatják, szervezik a reakciót. A felelősségre vonás kérdésében 1944. március 19-e elé is vissza kell menni, mert a nyilasok a „Horthy-rendszer édes gyermekei”. Révai gyorsítást, a reakció fellépésével szemben ellentámadást hirdetett.

⁴¹ „A lelki újjáépítés” demokratikus módjára egy vezércikkében Dessewffy Gyula mintaszerű receptet ajánlott. Eszerint az elmúlt húsz év országos perét le kell folytatni, de a szabad véleménycsere, a tárgyilagos, minden oldalt meghallgatható párbeszéd formájában. Dessewffy Gyula: „Az országos per.” *Kis Újság*, 1945. július 21.

⁴² A demokrácia-felfogások alakulásának és a vitáknak gazdag irodalma van. Szabó Bálint: *Népi demokrácia és forradalomelmélet*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974., Nagy Endre: „A népfrontos népi demokrácia két alternatívája. (Lukács és Bibó vitája 1946-ban a demokráciáról.)” In.: *Ideológia és demokrácia*. A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve, 1984., Urbán Károly: *Lukács György és a magyar munkásmozgalom*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985. (A könyv „Új demokrácia – népi demokrácia” c. fejezete.), Zoltai Dénes: *Egy írástudó visszatér. Lukács György 1945 utáni munkásságáról*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985. (A könyv „Realizmus, demokrácia, szocializmus” című fejezete.) Bujdosó Emma: „Demokráciaviták 1944–1945-ben.” *Alföld*, 1985. 4., Feitl István: „Utak a forradalomhoz. Bevezető Rudas László: A népi demokrácia című kéziratához.” *Tájékoztató*, 1985. 4. sz., Urbán Károly: „Lukács és a magyar népi demokrácia.” *Valóság*, 1987. 7., Hubai László: „Viták és álláspontok a II. Magyar Köztársaságról.” *Múltunk*, 2005. 2. sz., Hubai László: „Az MKP és a korlátozott demokrácia (1944–1947)” In.: *Köztársaság a modernkori történelem fényében*. Tanulmányok. (Szerk.: Feitl István) Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. Tóth István: „A Nemzeti Párt párt demokráciafelfogása (1945–1946)”. Uo. Kovács Gábor: „Tervezés és/vagy demokrácia. Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi eszméletörténeti körkép.” In.: *A demokrácia reménye – Magyarország, 1945*. Évkönyv XIII. 2005. Budapest, 1956-os Intézet kiadása, 2005., Ständeisky Éva: „Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések”. Uo. Hubai László: *Szociáldemokraták a demokráciáról 1944–1947*. *Múltunk*, 2008. 4.

- ⁴³ Békés Csaba úgy látja, hogy a kommunisták magatartásában Rákosi Mátyás 1946. április elején Moszkvában kapott instrukciói nyomán állt be változás, amit az MKP KV május 17-én elmondott beszéde tükrözött. Innen datálja a hatalomátvétel megindítását, kezdetét. Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében 1945–1990*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 50–52.
- ⁴⁴ A nemzetközi elméleti reflexiókra, F. Hayek és K. Mannheim vitájára lásd Kovács Gábor említett tanulmányát.
- ⁴⁵ Moór Gyula: „A demokrácia örvényei.” In.: *Demokrácia*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1945. „A demokrácia a kormányformák közt a legnehezebben megvalósítható, mert ép és egészséges társadalmat, s ennek zökkenés és surlódás nélkül funkcionálását kívánja. Bizonyos morális és politikai érettség kell hozzá...” Szekfű Gyula: A „klasszikus demokrácia”. *Világ*, 1945. július 22.
- ⁴⁶ Tildy Zoltán: „Magyar demokrácia.” *Demokrácia*, 1945. április 15. Még hozzászól, hogy mindezt időállóan kell biztosítani, s így válik ez az építmény magyar demokráciává. A magyar jelző a történelemből gyökerezettséggel (Szent István, Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos) és az öntudattal, vagyis a saját teljesítményünkre alapozással azonosul később Parragi Györgynél. („Magyar Demokrácia”. *Magyar Nemzet*, 1945. augusztus 26.)
- ⁴⁷ Ahogy Szekfű Gyula 1945 nyári, őszi publicisztikájában fogalmazott, a békés eszközökkel megvalósított forradalmat le kell zárni. A polgárság az élet peremére szorult az áruhiány, a piackáosz, az infláció miatt. Másként azonban ezt nem látta kezelhetőnek, csak ha a szabadság és egyenlőség demokratizmusának, azaz a polgári és szocialista társadalmi berendezkedés híveinek együttműködése, azaz a koalíció fennmarad. Szekfű Gyula cikkei a *Világban*: „Tavaszi óta.” 1945. augusztus 19. „A szabadság hívei.” 1945. augusztus 26., „Az egyenlőség hívei.” 1945. szeptember 3. „Községi választások.” 1945. október 7. „A választások után.” 1945. október 21. Továbbá Standeisky Éva: i. m. 78–87.
- ⁴⁸ Bibó István: *Válogatott tanulmányok* II. kötet, 1945–1949. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 7–11.
- ⁴⁹ Ezek jelentőségére Donáth Ferenc hívta fel a figyelmet: „A közvetlen demokráciának ez a legfontosabb szerve – a gyűlés – rendkívüli jelentőségre tett szert a reform végrehajtásában, annak ellenére, hogy a jogszabályok semmilyen hatáskört nem biztosítottak a népgyűlésnek, és nem ismerik a gyűlést, a földigénylők helyi összességét mint a végrehajtás szervét. E megállapításunkkal szemben egyetlen kivétel van csupán: a földigénylő bizottságot a jogszabály szerint a földigénylők népgyűlése választotta meg. De ettől az egyetlen aktustól eltekintve, a jogszabályok nem kötelezik a bizottságokat a földigénylők összességének egybehívására, nem írnak elő beszámolási kötelezettséget....Rendkívül érdekes jelenség, hogy a funkciók egy részét – jogszabályi előírás vagy felhívás nélkül – a földigénylők gyűlése is gyakorolta az ország jelentős részén! A földigénylő bizottság mellett mint annak nem formális felettes szerve működött a földigénylők gyűlése.” Donáth Ferenc: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdasági struktúra átalakulása 1945–1975*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1977. 54.
- ⁵⁰ Vida István: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1976. 50.

- ⁵¹ Gergely Jenő–Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000. 235.
- ⁵² Pozícióját egy 55000/1945. évi ipari miniszteri rendelet garantálta.
- ⁵³ 6490/1945 ME 1945. augusztus 15. MK, 1946 elejétől az értelmiségi foglalkozásokkal bővült a szisztéma.
- ⁵⁴ Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a magyar földműves nép nem vette ki részét az újjáépítésből, a súlyos nemzetközi terhek teljesítéséből. Megemelkedett adószolgálatot, jóvátételi hozzájárulást teljesített, amit azonban a kormány kényszerűségből és nem a parasztság egyoldalú sanyargatásának szándékából vetett ki.
- ⁵⁵ Habuda Miklós: *A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban, 1944–1948*. Budapest, Népszava Kiadó, 1986. 100–103.
- ⁵⁶ A szovjet beavatkozásra lásd Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest, Corvina Kiadó, 2005. 78–79.
- ⁵⁷ Tildy Zoltán: „Magyar kérdések.” *Kis Újság*, 1945. július 11. Nagy Ferenc az egri főispán beiktatásán mondott beszédéről szóló tudósítás; uo.
- ⁵⁸ Nagy Ferenc: i. m. 176–177.
- ⁵⁹ Szekfű Gyula: „Az egyenlőség hívei.” *Világ*, 1945. szeptember 3.
- ⁶⁰ Csak néhány: Balogh Sándor: *Választások Magyarországon 1945*. A fővárosi törvényhatósági és nemzetgyűlési választás. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.; Vida István: *Koalíció és pártharcok 1944–1948*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.; 122–148. Balogh Sándor: „Szabad és demokratikus választás – 1945” *Parlamentari választások 1920–1990*. (Szerk.: Földes György–Hubai László.) Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1990.; Sulyok Dezső későbbi visszaemlékezéseivel egyetértően értékeli a választásokat Szerencsés Károly: *A nemzeti demokráciáért* című könyvében. Pápa Város Önkormányzatának kiadása, 1997. 109–111., Romsics Ignác: i. m.; Gergely Jenő–Izsák Lajos: i. m.
- ⁶¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 283.
- ⁶² Gyarmati György: i. m. 58.
- ⁶³ Vö. Földesi Margit: *A megszállók szabadsága*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002. 220–221.
- ⁶⁴ A fegyverszüneti szerződés 17. pontja értelmében a katonai közigazgatás akkor szüntethető meg, ha az arcvonal egy területtől 50–100 km-re eltávolodik. A Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. június 20-án átnyújtott emlékiratában a hadizóna megszüntetését követelte az ország teljes területére, vagyis az csak ezt követően szűnt meg, pontosan nem tudjuk, hogy mikor. Idézi: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány*, i. m. 247.
- ⁶⁵ Földesi Margit: i. m. 220. A választójog demokratikuságáról ui. 221., illetve a választások pozitív értékeléséről: 228.
- ⁶⁶ Gergely Jenő–Izsák Lajos: i. m. 238.
- ⁶⁷ Balogh Sándor: „Az első szabadon választott Kormány anatómiájához.” *Múltunk*, 1993. 2–3.
- ⁶⁸ A *Világ* 1945. november 11-i száma szerint a számítási rendszer torzító hatása miatt egy mandátumra az FKGP-nél 10 972, az MKP-nál 11 432, az SZDP-nél 11 906, a NPP-nél 14 042, a PDP-nél viszont 39 260 szavazatot jutott.
- ⁶⁹ Gergely Jenő–Izsák Lajos: i. m. 239.
- ⁷⁰ Idézi: Gergely Jenő–Izsák Lajos: i. m. 240.

- ⁷¹ Legrészletesebben erről: Földesi Margit: i.m. 224–228. és Borhi László: i. m. 83–85.
- ⁷² „A pártok vezetősége hajlott [a közös lista – F. I.] elfogadására; Varga Béla, a kisgazdapárt egyik vezetője, és jómagam, a parasztpárt főtitkára visszatartottuk. Az ellenállás megerősödött, Vorosilov meghátrált, ami Sztálin meghátrálását is jelentette, s így választottunk szabadon.” Kovács Imre: i. m. 204.
- ⁷³ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött* 1. kötet. Budapest, Európa Kiadó, 1990. 201.
- ⁷⁴ Gyarmati György: i. m. 62. Stefano Bottoni minden értékelés nélkül egyszerűen közli a választások ismert eredményeit azzal, hogy a MKP súlyos vereséget szenvedett. Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014. 65.

Jevgenyij Haldej Berlin ostrománál, 1945. május